

Divriği Ulu Camii Minberinde Bulunan Hadisler ve Tahlili

Dr. Hüseyin Vuruşkan | ORCID: 0000-0002-2674-9867 | huseyin.vuruskan@diyanet.gov.tr

Diyanet İşleri Başkanlığı, Divriği İlçe Müftülüğü, Sivas, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

Öz

Hz. Peygamber'in, Müslümanlara ve hatta bütün insanlığa bıraktığı en büyük ve en değerli mirası hiç şüphesiz Yüce Rabbimizin kelamı olan Kur'an-ı Kerim'den sonra onun (s.a.s) emir, istek ve uygulamalarını bizlere aktaran hadisleridir. Peygamber Efendimizin hadisleri, Kur'an-ı Kerim'den sonra Müslümanların inanç, ibadet ve ahlâk esasları başta olmak üzere, dünya görüşlerini, hayat tarzlarını, bilgi tasavvurlarını, değer yargılarını ve sanat algılarını tesis eden ikinci temel kaynaktır. Dolayısıyla hadisler, dinî hayat başta olmak üzere hayatın her alanında önemli bir referanstır. Hadisler vesilesiyle İslam dininin ilke ve esasları hayatın her alanına yayılmış ve nüfuz etmiştir. İslam kültür ve medeniyetinin sanat ve mimarî anlayışında da aynı tezahürü görmek mümkündür. Hadisler, her alanda olduğu gibi İslam kültür ve medeniyetinin sanat ve mimarî anlayışında da başlıca kurucu öğelerden biri olmuştur. İslam'a özgü sanat dalları ve mimari tasavvur başta olmak üzere evrensel sanat ve mimari formlarında görülen İslam'a özgün katkılarda bu hususu müşahede etmek mümkündür. Özellikle cami mimarisinde bezeme ve tezyinat unsuru olarak hadislere yer verilmesi bu hususu göstermektedir. Nitekim bunun en önemli örneklerinden birisini, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Mengücek Beyliği tarafından inşa edilen Divriği Ulu Camii oluşturmaktadır. Caminin minberinde bulunan şekiller ve kitabeler bu konuda en seçkin örneklerden biridir. Abanoz ağacından yapılmış bu minber, üzerindeki işlemler ve kitabeler ile eşsiz bir özelliğe sahiptir. Kitabeler içinde hadislerin mevcudiyeti ise daha yoğun olarak görülmektedir. On dördü sağ, on tanesi de sol tarafta olmak üzere toplam yirmi dört hadis büyük bir ustalıkla minbere işlenmiştir. Dolayısıyla çalışmamızda bu hadisler ele alınarak hem Divriği Ulu Camii minberinin tanıtımına katkı sunmak hem de bu hadislerin temel kaynaklardaki yerlerini tespit etmek ve bunların isnad ve sıhhat açısından durumlarını belirtmek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Rivayet, Divriği, Minber, Kaynak, İsnad.

Atıf Bilgisi

Vuruşkan, Hüseyin. "Divriği Ulu Camii Minberinde Bulunan Hadisler ve Tahlili". *Nisar* 2 (Mayıs 2023), 1-37.

Geliş Tarihi	06.12.2022
Kabul Tarihi	14.01.2023
Yayın Tarihi	31.05.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Hadiths Written on the Minbar of the Divrigi Great Mosque and Their Analysis

Dr. Hüseyin Vuruşkan | ORCID: 0000-0002-2674-9867 | huseyin.vuruskan@diyanet.gov.tr

Presidency of Religious Affairs, Divrigi District Mufti, Sivas, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

Abstract

The greatest and most valuable legacy that of the Prophet left to the Muslims, and even all humanity after the Qur'an-i Kareem, our Almighty Lord's words, are his hadiths, which tell us His (s.a.s.) orders, desires, and practices. In addition to the Qur'an, the hadiths of our Prophet are the second primary source that establishes Muslims' beliefs, worship, and moral principles; in particular, their worldview, lifestyle, descriptions of knowledge, sense of art, and moral values. Therefore, hadiths are a valuable resource in all aspects of life, particularly in religious life. The principles of Islam spread and permeated every aspect of life with the occasion of hadiths. The same manifestation can be seen in the perspective of Islamic culture and civilization's art and architecture. Hadiths are one of the founding factors of Islamic culture and civilization in terms of art and architecture. This can be observed in the contributions unique to Islam that can be observed in universal art and architectural forms, particularly in Islamic art branches and architectural imagination. The inclusion of hadiths as a decorative element, particularly in mosque architecture, indicates this aspect. One of the most notable examples is the Divrigi Great Mosque, which was built by the House of Mengüjek during the Sultanate of Rum. The shapes and epitaphs on the mosque's minbar are the most prominent examples. The engravings and inscriptions on this ebony wood minbar make it one-of-a-kind. The presence of hadiths in the epitaphs is more evident. On the minbar, twenty-four hadiths were masterfully operated, fourteen on the right and ten on the left. Therefore, this study aims to contribute to the promotion of the minbar of the Divrigi Great Mosque by considering these hadiths and to detect the places of these hadiths in the main sources and stating their status in terms of imputation and authenticity.

Keywords

Hadith, Narration, Divrigi, Minbar, Source, Isnad.

Citation

Vuruşkan, Hüseyin. "Divriği Ulu Camii Minberinde Bulunan Hadisler ve Tahlili". *Nisar 2* (Mayıs 2023), 1-37.

Date of Submission	06.12.2022
Date of Acceptance	14.01.2023
Date of Publication	31.05.2023

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslam Kültür ve medeniyetinin sanat ve mimarideki eşsiz yapıtlarından biri olan Divriği Ulu Camii, Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı Mengücek Beyliği döneminde inşa edilmiştir. İslam mimarisinin bu muhteşem eseri, cami ve ona bitişik dârüüşşifâdan oluşmaktadır. Cami, Süleyman Şah'ın oğlu Ahmet Şah; dârüüşşifâ ise eşi Turan Melek tarafından yaptırılmıştır. 1228 yılında başlanıp 1243 tarihinde tamamlanan yapının baş mimarı Muğis oğlu Ahlâtlı Hürrem Şah'tır.¹

Divriği Ulu Camii, birbirinden farklı özellikleriyle dikkat çekmektedir. Bunun başında taş işlemeciliği ve oymacılığı gelmektedir. İslam sanatının taş işçiliği ve işlemeciliğinde adeta mührü ve son noktası olan eser, taşın, çok sayıda farklı mana ve desene dönüştürüldüğü muhteşem bir yapıdır. Eserdeki birbirinden güzel taş bezemelerinin her biri birbirinden farklıdır ve tektir.

Divriği Ulu Camiini ayrıcalıklı kılan diğer bir yönü minberidir. Caminin minberi zengin süslemeleri ve ahşap işçiliğinin yanı sıra üzerinde bulunan kitabeleriyle İslam sanatı içinde önemli bir yere sahiptir. Abanoz ağacından yapılan minber, günümüzde orijinalliğini korumaya devam etmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yapılmış minberler arasında künde-kârî² tekniğinin şaheserlerindedir. Ustası minberdeki kitâbede belirtildiği üzere Tiflisli Ahmed Usta'dır. Geometrik şekillerin ve muhtelif motiflerin bulunduğu minberde üç kitâbe, on âyet³ ve yirmi dört hadis olmak üzere otuz yedi Arapça metin bulunmaktadır. Yazılar, Selçuklu Sülüsü olarak ifade edilen yazı türüyle, minberdeki kitâbeye göre Hattat Mehmed tarafından yazılmıştır.

Divriği Ulu Camii minberindeki kitâbelerde hadisler, yoğun bir şekilde işlenmiştir. On dördü sağ, on tanesi de sol tarafta olmak üzere toplam yirmi dört hadis büyük bir ustalıkla minbere işlenmiştir. Hadisler genel olarak senedsiz bir şekilde Hz. Peygamber'e isnad edilerek yazılmıştır. Minber ile ilgili yapılan birçok çalışmada hadislerin de içinde bulunduğu kitâbelere yer verilmiştir.⁴ Ancak yapılan çalışmalarda hadislerin kaynaklardaki yerlerine ve sıhhat durumlarına temas edilmemiştir. Bundan dolayı bu konuda bir çalışmanın yapılması lüzumlu görülmüştür. Buradan hareketle yapılan bu çalışmada, hadislerin temel kaynaklardaki yerleri tespit edilmiş ve bunların isnad ve

¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Ulu Camii (Divriği Ulu Camii)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2012), 42/95.

² Künde-kârî: Ahşap sanatında künde-kârî sekizgen, beşgen, yıldız gibi geometrik şekillerde kesilmiş küçük ahşap parçalarının çivi ve tutkal yardımı olmaksızın yalnızca birbirlerine geçirilmeleriyle düz yüzeyler elde etmeyi amaçlayan bir tekniktir. Bk. Erdem Yücel, "Künde-kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/553.

³ Bakara, 2/125-128; Tevbe, 9/18 -22; Cin, 72/18.

⁴ Bk. M. Zeki Oral, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi* 5 (Ankara, 1962), 43-49; Gülay Apa Kurtişoğlu, "Anadolu Selçuklu Döneminin İki Minberi: Amasya Burmalı Minare Camii Minberinin Divriği Ulu Camii Minberiyle İlişkisi Üzerine", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11 (2014), 97-105.

sıhhat açısından durumları ortaya konulmuştur. Çalışmada, hadislere başlıklar hâlinde yer verilmiş ve hadisler minberde geçtiği şekilde yazılmıştır. Minberde yazılı olan hadisler ile bunların kaynak, isnad ve sıhhat durumları şöyledir:

1. Minberin Sağ Tarafında Yazılı Olan Hadisler

1.1. قال النبي صلى الله عليه وسلم الصلوة قربان كل تقى

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “*Namaz bütün müttakileri Allah’a yaklaştırır.*”

Bu hadis minberin giriş kapısının sağ çerçevesinin en üst kısmında yukarıdan aşağı doğru yazılıdır.

Hadis, iki kaynakta geçmektedir. Bunlar; Kelâbâzî’nin (ö. 380/990) *Me’âni’l-ahbâr* ile Kudâî’nin (ö. 454/1062) *Müsnedü’ş-Şihâb* adlı eserleridir. Hadisin Kelâbâzî’de geçen sened ve metni şöyledir:⁵

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمَرَ الْمُعَدَّلِيُّ، قَالَ: حَ أَخْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: حَ إِسْحَاقُ بْنُ إِتْرَاهِيمَ الشَّامِيُّ قَالَ: أَخَ عَلِيُّ بْنُ حَزْبٍ الْمُؤَصِّلِيُّ قَالَ: حَ مُوسَى بْنُ دَاوُدَ الْمَاشِجِيُّ قَالَ: حَ ابْنُ لُبَيْعَةَ، عَنَ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ، عَنَ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "الصَّلَاةُ قُرْبَانُ كُلِّ تَقِيٍّ"

Kudâî’nin *Müsnedü’ş-Şihâb* adlı eserinde ise hadisin metni *قال النبي صلى الله عليه وسلم الصلوة قربان كل تقى* “*Namaz bütün müttakileri Allah’a yaklaştırır.*” şeklinde bâb olarak belirtildikten sonra senedi ve metni şöyle zikredilmiştir:⁶

أَخْبَرَنَا الْقَاضِي أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ الْمُتَنَصِّرِ، ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ الْحَسَنِ الْبُخَارِيُّ الرَّاهِدِيُّ، ثنا أَبُو حَاتِمٍ مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ، ثنا أَبُو ذَرٍّ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّيِّدِيُّ، ثنا إِسْحَاقُ بْنُ إِتْرَاهِيمَ الشَّامِيِّ، ثنا عَلِيُّ بْنُ حَزْبٍ، ثنا مُوسَى بْنُ دَاوُدَ الْمَاشِجِيُّ، ثنا ابْنُ لُبَيْعَةَ، عَنَ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ، عَنَ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنَ أَبِيهِ، عَنَ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ، وَذَكَرَهُ مُخْتَصَرًا

Her iki senede göre hadis Hz. Ali (ö. 40/661) aracılığıyla Hz. Peygamber’den nakledilmiştir. Bununla beraber hadis aynı metinle Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin (ö. 430/1038) *Hilyetü’l-evliyâ’* ve *tabakâtü’l-asfiyâ’* adlı eserinde ise Ca’fer b. Muhammed es-Sâdik’a (ö. 148/765) isnad edilmiştir.⁷

Hadisle metin ve anlam yönüyle benzer olabilecek diğer rivayetler şöyledir:

a. Ebû Ya’lâ’nın (ö. 307/919) *Müsned’i*⁸ ile İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *Sahîh’inde*⁹ Câbir b.

⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya’kûb el-Kelâbâzî, *Bahrü’l-fevâ’id*, thk. Muhammed Hasen İsmail- Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1420/1999), 159.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985) 1/181 (No: 265).

⁷ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’* ve *tabakâtü’l-asfiyâ’* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1416/1996), 3/194.

⁸ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dimesk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1412/1994), 3/475-476 (No: 233 (1999)).

⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut:

Abdullâh (ö. 78/697) aracılığıyla Kâ'b b. Ucre'ye (ö. 52/672) hitaben Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: الصَّلَاةُ قُرْبَانٌ “*Namaz Allah'a yaklaşıttır.*” Aynı hadisin bazı kaynaklardaki diğer bir rivayeti ise yine Câbir b. Abdullâh aracılığıyla Kâ'b b. Ucre'ye hitaben Hz. Peygamber'e isnad edilerek; برهان أو قال: الصلاة قربان أو قال: “*Namaz Allah'a yaklaşıttır.*” veya şöyle buyurdu: *Namaz (kişinin imanına) delildir.*¹⁰ şeklindedir. Son devir hadis âlimlerinden Elbânî, (1914-1999) İbn Hibbân rivayetinin sahih olduğunu belirtmiştir.¹¹

b. İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef* adlı eserinde tâbiîn neslinden olması muhtemel olan Ali b. Sâbit'e isnad edilerek; قُرْبَانُ الْمُتَّقِينَ الصَّلَاةُ “*Müttakileri Allah'a yaklaştıran, namazdır.*”¹² şeklindedir.

Hadis Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmi'u's-sağîr*¹³ adlı eserinde de الصَّلَاةُ قُرْبَانٌ كُلُّ تَقِيٍّ şeklinde geçmekte ve sıhhat durumu Süyûtî tarafından zayıf olarak belirtilmektedir. Hadis ayrıca Aclûnî'nin (ö. 1162/1749) halk arasında hadis diye yaygın olan rivayetlere dair *Keşfü'l-hafâ'* adlı eserinde geçmektedir.¹⁴ Elbânî de bu metinle hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Nitekim rivayetin hem muteber hadis kitaplarının hiçbirinde geçmemesi hem de geçtiği kitaplarda söyleyeni açısından isnad edildiği kaynakların farklılık göstermesi bu hükmü teyit etmektedir. Dolayısıyla hadis hem sened hem de metin yönüyle zayıftır.

1.2. وقال عليه السلام الامام ضامن والمؤذن مؤتمن

Hz. Peygamber aleyhi's-selâm şöyle buyurdu: “*İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir.*”

Bu hadis minberin giriş kapısının sağ çerçevesinin en alt kısmında yukarıdan aşağı doğru yazılıdır.

Hadis, Ebû Sâlih (ö. 101/719) > Ebû Hüreyre (ö. 58/678) müşterek tarikiyle Ebû Dâvûd¹⁶

Müessesetü'r-Risâle, 1408/1998), 5/9 (No: 1723).

¹⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008), 6/95-96 (No: 14816); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002), 1/152 (No: 265); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, thk. Ebû Hacer Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 7/46-47 (No: 9399).

¹¹ Nâsirüddîn el-Elbânî, *et-Ta'likâtü'l-hisân 'alâ Sahîhi İbn Hibbân* (Cidde: Dâru Bâvezîr, 1424/2003), 3/257.

¹² Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Hamd b. Abdillâh el-Cuma'-Muhammed b. İbrâhîm el-Luheydân (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004), 3/385 (No: 7715).

¹³ Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr fi fi Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, nşr. Muhammed Ali Beydûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2005), 319 (No: 5182).

¹⁴ Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'* ve *müzilü'l-İlbâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed (Dimeşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, h. 1421), 2/34 (No: 1612).

¹⁵ Nâsirüddîn Elbânî, *Za'ifu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988), 522.

¹⁶ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed b. Salih er-Râcihî (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, t.y.), “Salât”, 32 (No: 517).

(ö. 275/889) ve Tirmizî'nin¹⁷ (ö. 279/892) *Sünen*'inde, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde,¹⁸ İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde,¹⁹ Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü's-sağîr*'inde²⁰ ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'inde²¹ şöyle geçmektedir: الإمامِ ضَامِرٌ وَالْمُؤَدُّنُ مُؤَمَّنٌ اللَّهُمَّ ارْشِدِ الْأُمَّةَ وَاغْفِرْ لِلْمُؤَدِّينَ *“İmam (kendisine uyanların namazlarına) kefil, müezzin ise (namaz vakitleri konusunda) kendisine güvenilen kimsedir. Allah'ım! İmamlara (kefil oldukları konuda) muvaffakiyet ver, müezzinleri de (olası taksirlerinden dolayı) başla!”*

Hadis benzer metinle Hz. Âişe'den²² (ö. 58/678) ve "الإمام ضَامِرٌ وَالْمُؤَدُّنُ مُؤَمَّنٌ" metniyle Ebû Ümâme'den²³ (ö. 86/705) de Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledilmiştir.

İbn Hibbân'a göre yukarıda zikredilen Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre rivayetlerinin sahih olduğu ifade edilmiştir.²⁴ İbn Hacer²⁵ (ö. 852/1449) ve Elbânî'ye göre de rivayetler sahihtir.²⁶ Bu değerlendirmelere göre hadis, sened ve metin yönüyle sahihtir.

1.3. وقوله صلى الله عليه وسلم من كان في محلته مسجداً فيكسيه وينوره بنور السراج ويبسط فيه البوارى اوغيرها جزاؤه
يوم القيمة الجنة والعقري

Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: *“Kim bulunduğu yerdeki mescidin kaplamasını yapar, orayı kandille aydınlatır ve oranın hasırla veya başka bir şeyle döşemesini yaparsa onun mükâfatı kıyamet gününde cennet ve benzersiz nimetlerdir.”*

Bu hadis minberin sağ tarafındaki korkuluğunda aşağıda zikredilen hadisten sonra başlayıp yukarıdan aşağı doğru devam ederek minberin giriş kapısının sağ çerçevesinin orta kısmında son bulmaktadır.

Allah Rasûlü (s.a.s) temizlik,²⁷ döşeme ve süsleme yapmak,²⁸ güzel kokuyla

¹⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1425/2005), “Salât”, 39 (No: 207).

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/16 (No: 7368).

¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/560 (No: 1672).

²⁰ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 1/187-188 (No: 297).

²¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1420/1999), 4/156 (No: 2526).

²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/102 (No: 25095).

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/192 (Hadis no: 22875); Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.), 8/343 (No: 8097).

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, nşr. İsmâüddîn es-Sabâbetî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993), 2/41.

²⁵ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fi tahrîci ehâdisi'r-Râfi'l-kebir*, nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995), 1/369-371.

²⁶ Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988), 1/539; Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb* (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 1421/2000), 1/215.

²⁷ Ebû Hüreyre'den şöyle nakledilmiştir: Mescid-i Nebevî'nin bakım ve temizliğiyle ilgilenen bir kadın

kokulandırmak²⁹ gibi hususlarda mescitlerle ilgilenmeyi teşvik etmiş ve bu konuda gayret edenleri övmüştür. Ancak yukarıdaki şekilde bir hadis hiçbir hadis kaynağında bulunmamaktadır. Dolayısıyla hadisin mevzû veya halk arasında hadis olarak bilinen bir söz olduğu söylenebilir.

1.4. قال النبي صلى الله عليه وسلم من بنى لله مسجداً ولو كمفحص قطاة بنى الله له بيتاً في الجنة

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Her kim kaya kuşu yuvası kadar da olsa bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar.”

Bu hadis minberin sağ korkuluğunda yukarıdan aşağı doğru yazılan ilk hadistir.

Hadis, yukarıdaki metinle A'meş > İbrâhim et-Teymî > Babası > Ebû Zer (ö. 32/653) müşterek tarikiyle Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*,³⁰ İbn Hibbân'ın *Sahih*³¹ ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-sağîr*³² ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şu'abü'l-îmân*³³ adlı eserlerinde geçmektedir. Hadis aynı metinle Taberânî'nin, *el-Mu'cemü'l-evsat* adlı eserinde İbn Ömer'den (ö. 73/693) de nakledilmiştir. Hadisin Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'de geçen ve Ebû Zer'den rivayet edilen sened ve metni şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ النَّبِيِّ، عَنِ أَبِيهِ، عَنِ أَبِي دَرٍّ، قَالَ: "مَنْ بَنَى لِلَّهِ مَسْجِدًا وَلَوْ كَمَفْخَصِ قَطَاةٍ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ"

Aynı hadisin bazı kaynaklardaki yine Ebû Zer'den nakledilen diğer bir rivayeti şöyledir: “Her kim kaya kuşu yuvası gibi kadar da olsa bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar.”³⁴

vardı. Peygamberimiz (s.a.s) bir ara bu kadını göremeyince sordu. Sahâbe, kadının vefat ettiğini söyleyince Hz. Peygamber (s.a.s), “Bana niçin haber vermediniz?” diyerek ashâbına sitem etmiş ve kadının kabri başına giderek orada cenaze namazı kılmış ve dua etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dimeşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2011), “Salât”, 72 (No: 458).

²⁸ Ebû'l-Velîd el-Basrî (ö. 84/703) şöyle nakletmiştir: Ben İbn Ömer'e, mescitteki çakıl taşları hakkında sormuştum. O şöyle dedi: Bir gece yağmur yağmış, yerler ıslanmıştı. Bir adam elbisesiyle çakıl taşı getirip namaz kılacağı yere yaydı. Rasûlullah (s.a.s) namazı bitirince, “Bu (yaptığın) ne kadar güzel!” buyurdu. Bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 15, (No: 458).

²⁹ Enes b. Mâlik şöyle nakletmiştir: Rasûlullah (s.a.s) mescidin kible tarafında bir balgam gördü. Bu yüzden öylesine öfkelenki ki yüzü kıpkırmızı oldu. Ensardan bir kadın kalkarak onu temizledi ve oraya güzel bir koku sürdü. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s), “Bu ne güzel şey!” buyurdu. Bk. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1425/2005), “Mesâcid”, 35, (No: 724).

³⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/369 (No: 463).

³¹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/490 (No: 1610).

³² Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, 2/246 (No: 1105).

³³ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/81 (No: 2942).

³⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/614 (No: 4292); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/194 (No: 3271); Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/291 (No: 479).

Hadisin İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *Sünen* adlı eserinde geçen Câbir b. Abdullâh rivayeti de şöyledir: *“Her kim kaya kuşu yuvası gibi veya daha küçük bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar.”*³⁵

Hadis İbn Abbâs'tan (ö. 68/687-88) ise; *“Her kim kaya kuşu yumurtasının yuvası kadar da olsa bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar.”*³⁶ şeklinde rivayet edilmiştir.

Yukarıdaki hadisin en bilinen ve meşhur olan rivayeti Osmân b. Affân'dan (ö. 35/656) nakledilen şu hadistir: *“Her kim Allah için bir mescit bina ederse, Allah ona cennette bu mescidin benzeri (bir köşk) bina eder.”*³⁷

Elbânî'ye göre yukarıda zikredilen Ebû Zer,³⁸ Câbir b. Abdullâh ve İbn Abbâs rivayetleri sahihtir.³⁹ Şuayb el-Arnaût (1928-2016) da İbn Mâce'de geçen Câbir b. Abdullâh rivayetinin isnadının sahih,⁴⁰ Ahmed b. Hanbel'de geçen İbn Abbâs rivayetinin isnadının ise Câbir el-Cu'fî⁴¹ nedeniyle zayıf olduğu bununla beraber hadisin birçok tarihinin olması sebebiyle olsa gerek hadisin “sahîh li-gayrihi” olduğunu ifade etmiştir.⁴² Dolayısıyla hadis alimlerinin genel kanaatine göre zikredilen hadis sahihtir. Hadisin birçok kaynaktan birçok sahâbîden nakledilmesi zikredilen rivayetin sahih olduğunu göstermektedir.

1.5. قال النبي صلى الله عليه وسلم اذا دخلتم رياض الجنة فارتعوا قبال يا رسول الله وما رياض الجنة قال المساجد قبال وما ارتع فيها قال ان تقول سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم

Hız. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: *Cennet bahçelerine girdiğiniz zaman nimetlerinden yararlanın.* Bunun üzerine, “Yâ Rasûlallah, cennet bahçeleri nedir?” diye soruldu. Hız. Peygamber, “Mescitler!” diye cevap verdi. “Peki, o onun nimetlerinden yararlanmak nasıl olacak?” diye soruldu. Peygamber (s.a.s), “Sübhânellâhi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illâllâhü vallâhü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm demektir” buyurdu.

Bu hadis minberin sağ tarafındaki korkuluğunun alt kısmında bulunan kuşakta

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2003), “Mesâcid”, 1 (No: 738).

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/101 (No: 2194).

³⁷ Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *es-Sahîh* (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1419/1998), “Zühd”, 44 (No: 533); Tirmizî, “Salât”, 120 (No: 318); İbn Mâce, “Mesâcid”, 1 (No: 736); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/217 (No: 516). Ayrıca bk. Buhârî, “Salt”, 65 (No: 450).

³⁸ Elbânî, *et-Ta'likâtü'l-hûsan 'alâ Sahîhi İbn Hibbân*, 3/196-197.

³⁹ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/1056.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), 1/475.

⁴¹ Bk. Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'ir-ricâl*, thk. Mâzin es-Sersâvî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1433/2012), 3/23-40.

⁴² Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisiyye Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008), 4/54.

yukarıdan aşağı doğru yazılı tek hadistir.

Hadis, yukarıdaki metinle hiçbir kaynakta bulunmamakla beraber, Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadis çok yakın içerik ve anlamları ihtiva etmektedir. Tirmizî'de geçen bu hadisin sened ve metni şöyledir:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ خُبَابٍ أَنَّ مُحَمَّدًا الْمَكِّيَّ مَوْلَى ابْنِ عَلْقَمَةَ حَدَّثَهُ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رِيَّاحٍ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا مَرَرْتُمْ بِرِيَّاضِ الْجَنَّةِ فَارْتَعُوا." قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا رِيَّاضُ الْجَنَّةِ؟ قَالَ "الْمَسَاجِدُ" قُلْتُ "وَمَا الرَّبْعُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟" قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ"

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğinde göre Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Cennet bahçelerine uğradığınız zaman nimetlerinden yararlanın.*” Bunun üzerine, “*Yâ Rasûlallah, cennet bahçeleri nedir?*” diye sordum. Hz. Peygamber (s.a.s), “*Mescitler!*” diye cevap verdi. “*Peki, o oranın nimetlerinden yararlanmak nasıl olacak Yâ Rasûlallah?*” dedim. Peygamber (s.a.s), “*Sübhânellâhi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illâllâhü vallâhü ekber*” buyurdu.⁴³

Benzer bir rivayet Enes b. Mâlik'ten ise şöyle rivayet edilmiştir:

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Cennet bahçelerine uğradığınız zaman nimetlerinden yararlanın.*” Orada bulunanlar, “*Cennet bahçeleri nedir?*” diye sordular. Hz. Peygamber (s.a.s), “*Zikir halkalarıdır.*” buyurdu.⁴⁴

Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* adlı eserinde geçen İbn Abbâs rivayetinde ise “*zikir halkaları*” yerine “*ilim meclisleri*” ifadesi geçmektedir.⁴⁵

Elbânî, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ve İbn Abbâs rivayetlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Ona göre Ebû Hüreyre rivayetinin zayıf olması senedde bulunan Humeyd el-Mekkî'nin⁴⁷ meçhul olması,⁴⁸ Enes b. Malik rivayetinin zayıf olması Muhammed b. Sâbit el-Bünânî'nin⁴⁹ ittifakla zayıf kabul edilmesi,⁵⁰ İbn Abbâs rivayetinin zayıf olması ise senedde bazı râvilerin isimlerinin zikredilmemesi sebebiyledir.⁵¹ Şuayb el-Arnaût da Enes b. Mâlik rivayetinin isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunun sebebi râvilerden Muhammed b. Sâbit el-Bünânî'nin zayıf olmasıdır.⁵² Netice itibarıyla minberde bulunan hadisin isnad yönüyle zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

⁴³ Tirmizî, “Deavât”, 82, (No: 3020).

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/423 (No: 12859); Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 1/398 (No: 529).

⁴⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/925 (No: 11158).

⁴⁶ Elbânî, *Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 100.

⁴⁷ Humeyd el-Mekkî: Hadis rivayetinde onun meçhûl (bilinmeyen) bir râvi olduğu ifade edilmiştir. Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 3/398-399.

⁴⁸ Nâsirüddîn Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1412/1992), 6/233.

⁴⁹ Muhammed b. Sâbit el-Bünânî: Hadis münekkittleri onun hadis rivayetinde zayıf olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Nitekim onun hakkında “zayıf”, fihi nazar” (durumu şüphelidir), “leyse bi-şey'in” (hiçbir şey değil) gibi cerhedici ifadeler kullanılmıştır. Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 9/95-98.

⁵⁰ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a*, 3/290.

⁵¹ Nâsirüddîn el-Elbânî, *Za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1421/2000), 1/57.

⁵² Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisîyye*, 19/498.

1.6. قال النبي عليه وسلم علمُ الإيمانِ الصلوة

Hz. Peygamber aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “*İmanın alameti, namazdır.*”

Bu hadis minberin sağ tarafındaki korkuluğu ile onun altında bulunan kuşağı birbirine bağlayan iki gergi kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Yukarıda bulunan kuşakta, *قال النبي عليه وسلم*, kısmı, aşağıda kuşakta ise, *علمُ الإيمانِ الصلوة* kısmı yazılıdır.

Hadis, iki eserde geçmektedir. Bunlar; Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin (ö. 341/952) *Kitâbü'l-Mu'cem* ile Kudâî'nin *Müsnedü'ş-Şihâb* adlı eserleridir. Hadisin *Kitâbü'l-Mu'cem*'de geçen sened ve metni şöyledir:⁵³

نا تَمَّتْ، نا عَبْدُ الصَّمَدِ، نا حَمْرَةُ الرَّيَّاثِ، عَنِ أَبِي سَفْيَانَ، عَنِ أَبِي نَضْرَةَ، عَنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "عَلِمَ الْإِيمَانِ الصَّلَاةُ فَمَنْ فَرَّغَ لَهَا قَلْبَهُ وَحَافِظَ عَلَيْهَا لِحِينِهَا وَوَقَفَهَا وَسْتَبَهَا فَهُوَ مُؤْمِنٌ"

“*İmanın alameti namazdır. Kim gönlünü namaza vererek ve zamanını, vaktini ve sünnetini gözeterek namazını kılsa o mümindir.*”

Hadisin Kudâî'nin *Müsnedü'ş-Şihâb* adlı erindeki sened ve metni ise şöyledir:⁵⁴

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُمَرَ، أَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ الْأَعْرَابِيِّ، نا تَمَّتْ، نا حَمْرَةُ الرَّيَّاثِ، عَنِ أَبِي سَفْيَانَ، عَنِ أَبِي نَضْرَةَ، عَنِ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "عَلِمَ الْإِيمَانِ الصَّلَاةُ"

Hadis Aclûnî'nin halk arasında hadis olarak yaygınlaşmış rivayetlere dair *Keşfü'l-hafâ'* adlı eserinde de; الصلاة عماد الدين “*Namaz dinin direğidir.*” hadisiyle birlikte değerlendirilmiştir.⁵⁵ Hadisin muteber kaynaklarda geçmemesi ve hadis hakkında fazla bilgi olmaması nedeniyle hadisin zayıf olduğu ifade edilebilir.

1.7. قال النبي صلوات الرحمن عليه من طلب العلم تكفل الله برزقه

Hz. Peygamber aleyhi salavâtü'r-Rahmâni aleyhi şöyle buyurdu: “*Kim ilim talep ederse Allah Teâlâ onun rızıkına kefil olur.*”

Bu hadis, minberin sağındaki üçgen bölümün alttan ikinci kuşak üzerinde duvar tarafında yazılıdır. Minberin sağındaki üçgen bölümün altında bulunan alt ve üst iki kuşak üzerinde beş hadis yazılıdır. Bunlardan birincisi alttan ikinci kuşak üzerinde duvar tarafında bulunan bu hadistir.

Hadis, hadis kaynakları içinde sadece Kudâî'nin *Müsnedü'ş-Şihâb* adlı eserinde sened ve metniyle şöyle geçmektedir:⁵⁶

أَخْبَرَنَا أَبُو سَعِيدٍ أُمَيْدُ بْنُ مُحَمَّدِ الْخُرَّاسَانِيِّ، أَنَا أَبُو حَلْفِصِ عُمَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ نُعَيْمِ بَعْدَادَ، نا مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ هِشَامِ الْبَسْمَازِ، نا أَبِي، نا يُوسُفُ

⁵³ Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, thk. Abdülmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Hüseynî (ed-Demâm: Dâru İbnü'l-Cevziyye, 1418/1997), 1/191 (No: 231).

⁵⁴ Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 1/131 (No: 165).

⁵⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2/37 (No: 1621).

⁵⁶ Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 1/244 (No: 391).

بُنْ عَطَاءٌ، ثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ زِيَادِ بْنِ حَارِثِ الصَّدَائِقِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ، رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ تَكَفَّلَ اللَّهُ بِرُزْقِهِ"

Elbânî bu hadisin mevzû⁵⁷ olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Bunun sebebi râvilerden Yunus b. Atâ'nın yalancılık ve hadis uydurmakla itham edilmesidir. Nitekim Ebû Nuaym el-İsfahânî *Kitâbü'd-Du'afâ* adlı eserinde onun mevzû hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.⁵⁹ Zehebî (ö. 748/1348) zayıf râvilerle dair *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl* adlı eserinde onu zikretmiş ve İbn Hibbân'a atıfı onun rivayetlerinin acâib⁶⁰ olduğunu ve hadislerinin delil olmayacağını (lâ yuhteccü bih) ifade etmiştir.⁶¹ Buna göre yukarıda zikredilen hadisin Yunus b. Atâ sebebiyle mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

1.8. وقوله عليه السلام من يرد الله به خيراً يفقهه في الدين والهمه رشده

Hiz. Peygamber aleyhi's-selâm şöyle buyurdu: "Allah kimin iyiliğini dilerse, onu dinde fakih kılar (dinin inceliklerini anlama konusunda ona kabiliyet verir) ve ona rüşdünü (iyi ve doğruyu ayırt edebilme yeteneğini) ilham eder."

Bu hadis, minberin sağındaki üçgen bölümün alttan ikinci kuşak üzerinde "Kim ilim talep ederse..." hadisinden sonra yazılıdır.

Hadis, yukarıdaki metinle Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'i ile Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'inde farklı senedlerle geçmektedir. Sahâbeden Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. 60/680) Hiz. Peygamber'den naklettiği hadisin Taberânî'deki sened ve metni şöyledir:⁶²

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْحَاقَ الشُّشْتَرِيُّ، ثَنَا يَحْيَى الْحَمَّادِيُّ، ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ زَائِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مُعَاوِيَةَ يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَيُلْهِمَهُ رُشْدَهُ"

Hadis, Bezzâr'ın *Müsned*'inde ise Abdullâh b. Mes'ûd'dan Hiz. Peygamber'e isnad edilerek nakledilmiştir. Bu hadisin sened ve metni şöyledir:

حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: نَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، قَالَ: نَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا فَفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَأَلْهِمَهُ رُشْدَهُ"

Benzer lafızlar İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde de Ubeyd b. Umeyr'in sözü olarak şöyle nakledilmiştir:⁶³ Hadis; Buhârî⁶⁴ (ö. 256/870),

⁵⁷ Mevzû: Hadis diye uydurulan sözleri ifade eden terimdir. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Mevzû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/493.

⁵⁸ Elbânî, *Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 819.

⁵⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, thk. Fâruk Hammâde (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1431/2010), 151.

⁶⁰ Acâib: Çok zayıf veya dah ziyade uydurma hadisler hakkında kullanılan bir terimdir. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 14.

⁶¹ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 4/482.

⁶² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 19/340 (No: 786).

⁶³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/462 (35571). Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 12/318 (36018).

⁶⁴ Buhârî, "İlim", 13 (No: 71).

Müslim⁶⁵ (ö. 261/875), Tirmizî,⁶⁶ İbn Mâce⁶⁷ İmam Mâlik⁶⁸ (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel⁶⁹ başta olmak üzere birçok kaynakta⁷⁰ "مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ" şeklinde geçmektedir. Bu şekilde çoğunlukla Muâviye b. Ebû Süfyân'dan⁷¹ nakledilen hadis, İbn Âbbâs⁷² ve Ebû Hüreyre'den⁷³ de Hz. Peygamber'e isnad edilerek nakledilmiştir.

Muâviye b. Ebû Süfyân⁷⁴, İbn Âbbâs⁷⁵ ve Ebû Hüreyre'den gelen rivayetlerin sahih olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶ Ancak yukarıdaki zikredilen Bezzâr'ın *Müsned*'inde geçen rivayetin münker⁷⁷ ve zayıf⁷⁸ olduğu ifade edilmiştir. Bezzâr'da geçen rivayetin zayıf olması isnaddaki râvi Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb sebebiyledir. Nitekim hadis münekkittleri onun hakkında "sadûk" ve "leyyin" gibi tabirler kullanmışlardır.⁷⁹ Buna göre bu rivayetin Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb'ün zayıf olmasına bağlı olarak "وَأَلْهَمَهُ رُشْدَهُ" ziyadesi sebebiyle münker olduğu anlaşılmaktadır. Hadis ilminde münker; zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti yüzünden zayıf olan hadis demektir.⁸⁰ Söz konusu ziyadede de zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti söz konusudur. Nitekim Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde geçen "وَيُؤْتِيهِمُ رُشْدَهُ" ziyadesinin de münker⁸¹ ve zayıf⁸² olduğu belirtilmiştir.

⁶⁵ Müslim, "İmâre", 175 (No: 1037).

⁶⁶ Tirmizî, "İlim", 1, (No: 2654).

⁶⁷ İbn Mâce, "Sünnet", 17 (No: 221).

⁶⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Ebû Üsâme Selîm b. İd el-Hilâlî es-Selefi (Ummân: Mektebetü'l-Furkân, 1423/2003), "Kader", 8 (No: 1778).

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/47-48 (No: 17296).

⁷⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), "Mukaddime", 24 (No: 230); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/291 (No: 89); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/392 (No: 10787).

⁷¹ Buhârî, "İlim", 13 (No: 71); Müslim, "İmâre", 175 (No: 1037); İbn Mâce, "Sünnet", 17 (No: 221); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/47-48 (No: 17296); İmam Mâlik, "Kader", 8 (No: 1778); Dârimî, "Mukaddime", 24 (No: 230); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/291 (No: 89).

⁷² Tirmizî, "İlim", 1, (No: 2654); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/277 (No: 2843); Dârimî, "Mukaddime", 24 (No: 231); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/392 (No: 10787).

⁷³ İbn Mâce, "Sünnet", 17 (No: 220); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/22 (No: 7393); Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/224 (No: 345).

⁷⁴ Buhârî, "İlim", 13 (No: 71); Müslim, "İmâre", 175 (No: 1037); İbn Mâce, "Sünnet", 17 (No: 221); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/47-48 (No: 17296); İmam Mâlik, "Kader", 8 (No: 1778); Dârimî, "Mukaddime", 24 (No: 230); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/291 (No: 89).

⁷⁵ Tirmizî, "İlim", 1, (No: 2654); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/277 (No: 2843); Dârimî, "Mukaddime", 24 (No: 231); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/392 (No: 10787).

⁷⁶ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/1124; Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisiyye*, 28/55.

⁷⁷ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 11/55.

⁷⁸ Elbânî, *Za'ifu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 48.

⁷⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1/133.

⁸⁰ Mehmet Efendioğlu, "Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/13.

⁸¹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 11/56.

⁸² Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 5/149-150.

Bütün bu ifade edilenlerden hareketle yukarıda zikredilen hadisin belirtilen ziyade dışında sahih olduğu söylenebilir.

1.9. وقال عليه السلم لكل شيء عماد وعماد اهل الدين الفقه.

Hz. Peygamber aleyhi's-selâm şöyle buyurdu: “Her şeyin bir direği vardır. Din ehlinin direği de fıkıh ilmidir.”

Bu hadis, minberin sağındaki üçgen bölümün alttan ikinci kuşak üzerinde minber tarafında başlayıp “li-küllü şeyin” ifadesinden itibaren en alt kuşak üzerinde devam ederek yazılıdır.

Hadis, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*,⁸³ Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*,⁸⁴ Kudâî'nin *Müsnedü'ş-Şihâb*⁸⁵ ve İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *Câmî'u beyânî'l-ilm ve fazlihî*⁸⁶ adlı eserlerinde Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamber'e isnad edilerek geçmektedir. Hadisin bu eserlerdeki müşterek tariki; Yezîd b. Hârûn > Yezîd b. İyâz > Safvân b. Süleym > Atâ b. Yesâr⁸⁷ (Süleyman b. Yesâr)⁸⁸ > Ebû Hüreyre şeklindedir.

Hadisin Taberânî'deki sened ve metni şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَبِيبَةَ الْوَابِطِيُّ قَالَ: نا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْحَرِثِيُّ قَالَ: نا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ عِيَّاضٍ، عَنِ صَعْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنِ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَا عُبِدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ فِقْهِ فِي دِينٍ، وَلَفِقْهِ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ، وَلِكُلِّ شَيْءٍ عِمَادٌ، وَعِمَادُ هَذَا الدِّينِ الْفِقْهُ"

Hadisin mevzû olduğu ifade edilmiştir.⁸⁹ Bunun sebebi hadisin râvilerinden olan Yezîd b. İyâz'dır. Çünkü onun hakkında kezzâb (yalancı), münkerü'l-hadîs (hadisi reddedilir), metrukü'l-hadîs (hadisi terkedilir), “lâ yüktebü hadîsüh” (hadisi hiçbir şekilde yazılmaz) gibi rivayetlerinin makbul olmadığını ifade eden tabirler kullanılmıştır.⁹⁰ Hadis münekkitlelerinin râvilerden Yezîd b. İyâz hakkındaki, rivayetlerinin reddine dair ortak değerlendirmelerinden dolayı zikredilen hadisin mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

1.10. وقال عليه السلم العلماء امناء الله على خلقه.

Hz. Peygamber aleyhi's-selâm şöyle buyurdu: “Âlimler, Allah'ın yarattıkları üzerindeki

⁸³ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvazullâh b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995), 6/194 (No: 6166).

⁸⁴ Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 4/55-56 (No: 3085).

⁸⁵ Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 1/150-151 (No: 206).

⁸⁶ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmî'u beyânî'l-ilm ve fazlihî*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri (ed-Demâm: Dâru İbnü'l-Cevziyye, 1414/1994), 127 (No: 125).

⁸⁷ Taberânî ve İbn Abdülber'de Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) geçiyor.

⁸⁸ Dârekutnî ve Kudâî'de Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725) geçiyor.

⁸⁹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 11/265; Elbânî, *Za'ifu't-Terğîb ve't-terhib*, 1/51.

⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 11/675-684; Ebü'l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/160-161.

eminleridir.” (Yani âlimler dini tahrife uğramaktan koruyan ve etrafına güven verip etrafına güven duyan kimselerdir.)

Bu hadis, minberin sağındaki üçgen bölümün en alt kuşağı üzerinde “*Her şeyin bir direği vardır. Din ehlinin direği de fıkıh ilmidir.*” hadisinden sonra yazılıdır.

Hadis, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin *Kitâbü'l-Mu'cem* ile Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb* adlı eserinde geçmektedir. Hadisin, *Kitâbü'l-Mu'cem*'deki sened ve metni şöyledir:⁹¹

نا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى، نا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْجُرَجَرِيُّ، نا مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سُمَيْعٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الْعُلَمَاءُ أُمْنَاءُ اللهُ عَلَى خَلْقِهِ"

Hadisin, Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb* adlı eserindeki sened ve metni ise şöyledir:⁹²

أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَمَرَ التَّجِيبِيُّ، أَبُو أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ، نا مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى، أَبُو مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْجُرَجَرِيُّ، نا مُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سُمَيْعٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الْعُلَمَاءُ أُمْنَاءُ اللهُ عَلَى خَلْقِهِ"

Hadis ayrıca Aclûnî'nin halk arasında hadis diye yaygın olan rivayetlere dair *Keşfü'l-hafâ'* adlı eserinde de geçmektedir.⁹³ Elbânî, râvilerden İsmâil b. Sümei'in⁹⁴ Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmasının mümkün olmadığını ifade ederek hadisin, isnaddaki inkitâ sebebiyle⁹⁵ zayıf olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Ancak Zehebî *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* adlı eserinde onun Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunduğunu ifade etmiştir.⁹⁷ Dolayısıyla Zehebî'nin ifadesine göre hadisin isnadında inkitâ bulunmamaktadır.

Hadisin isnadında inkitâ bulunmamakla beraber İsmâil b. Sümei'in isminin zayıf râvilerle dair eserlerde geçmesi⁹⁸ ve rivayet ehliyeti açısından durumunun şüpheli olması⁹⁹ başta olmak üzere hadisin sadece Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin *Kitâbü'l-Mu'cem* ile Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb* adlı eserlerinde yer alması ve tek bir tarikinin bulunması, ayrıca ulemâ tarafından hadise delil ve kaynak olarak itibar edilmemesi gibi sebepler de göz önünde bulundurulurken hadisin zayıf olduğu söylenebilir.

1.11. وقال عليه الصلوة والسلام علم لا ينفق به ككنز لا ينفق منه.

Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm şöyle buyurdu: “*Kendisinden istifade edilmeyen ilim, (Allah yolunda) harcanmayan hazine gibidir.*”

Bu hadis, minberin sağındaki üçgen bölümün en alt kuşağı üzerinde minberin girişi tarafında bulunmaktadır.

⁹¹ Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, 307-308 (No: 587).

⁹² Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/100 (No: 115).

⁹³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2/75-76 (No: 1712).

⁹⁴ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 2/71; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1/233.

⁹⁵ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 6/192.

⁹⁶ Elbânî, *Za'ifu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 566.

⁹⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1/233.

⁹⁸ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 2/71; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1/233.

⁹⁹ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 2/71; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1/233.

Hadis, aynı lafızlarla Kudâî'nin *Müsnedü'ş-Şihâb* adlı eserinde Abdullâh b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) Hz. Peygamber'e isnad edilerek şöyle geçmektedir:¹⁰⁰

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ الشَّاهِدُ، أبا النَّوَّادِ، ثنا أَبُو بَكْرِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَاظِي، ثنا إِبرَاهِيمُ بْنُ مَهْدِيٍّ، ثنا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ إِبرَاهِيمَ الْهَجْرِيِّ، عَنْ أَبِي الْأَخْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "عَلِمٌ لَا يُنْفَعُ كَثْرًا لَا يُنْفَعُ مِنْهُ"

Hadis Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamber'e isnad edilerek Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ile Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'inde benzer ifadelerle nakledilmiştir. Hadisin Ahmed b. Hanbel'deki sened ve metni şöyledir:¹⁰¹

حَدَّثَنَا عَمَّارُ بْنُ مُحَمَّدٍ، وَهُوَ ابْنُ أُخْتِ سُفْيَانَ، عَنْ إِبرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي عِيَّاضٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ مَثَلَ عَالِمٍ لَا يُنْفَعُ كَمَثَلِ كَثْرٍ لَا يُنْفَعُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ"

Ammâr b. Muhammed > İbrâhim > Ebû İyâz > Ebû Hüreyre tarikiyle nakledildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: "*Kendisinden istifade edilmeyen ilim, Allah yolunda harcanmayan hazine gibidir.*" Hadis, aynı anlamda Dârimî'nin *Sünen*'inde ise Ahmed b. Hanbel'deki İbrahim > Ebû İyâz > Ebû Hüreyre müşterek tarikiyle Hz. Peygamber'e isnad edilerek şu şekilde geçmektedir:¹⁰² "مَثَلُ عَالِمٍ لَا يُنْفَعُ بِهِ كَمَثَلِ كَثْرٍ لَا يُنْفَعُ مِنْهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ"

Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'de Hz. Peygamber'e isnad edilen hadis benzer anlamda İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde ise sahâbeden Selmân-ı Fârisî'nin (ö. 36/656) sözü olarak uzunca bir rivayet içinde şöyle nakledilmiştir: "*Kendisiyle amel edilmeyen ilim (Allah yolunda) harcanmayan hazine gibidir.*"¹⁰³ Bu rivayet A'meş > Sâlih b. Habbâb > Husayn b. Ukbe tarikiyle yine Selmân-ı Fârisî'nin sözü olarak İbn Ebî Şeybe'nin *Musannefi* ve Dârimî'nin *Sünen*'inde şöyle rivayet edilmiştir: "*Anlatılmayan ilim, kendisinden (Allah rızası için) harcama yapılmayan hazine gibidir.*"¹⁰⁴

Hadisin Hz. Peygamber'e isnad edilen bütün tariklerindeki râvilerin İbrâhim el-Cehrî haricinde sika (güvenilir) olduğu ifade edilmiştir. Şuayb el-Arnaût'un da içinde bulunduğu komisyon tarafından Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine yapılan *el-Mevsuatü'l-hadisîyye* isimli tahkik çalışmasında hadisin isnadının İbrâhim el-Cehrî'nin rivayette leyyin¹⁰⁵ olması nedeniyle zayıf olduğu, buna bağlı olarak da hadisin hasen¹⁰⁶ olduğu ifade edilmiştir. Elbânî ise Kudâî'nin rivayetine atıfta bulunarak hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷ Yapılan değerlendirmelere göre hadisin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰ Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, 1/180 (No: 263).

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/829 (No: 10751).

¹⁰² Dârimî, "Mukaddime", 46 (No: 575).

¹⁰³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 12/239 (No: 35673).

¹⁰⁴ Dârimî, "Mukaddime", 46 (No: 574).

¹⁰⁵ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsuatü'l-hadisîyye*, 16/289.

¹⁰⁶ Hasen: Sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber râvisinin zabtı sahih hadisin râvisine nispetle daha az olan hadistir. Hasen hadis, sahih hadisle zayıf hadis arasında, ancak sahihe daha yakın konumdadır. Bk. Mücteba Uğur, "Hasen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/374.

¹⁰⁷ Elbânî, *Sahihu'l-Câmî'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/744.

1.12. قال النبي عليه الصلوة والسلام من تعلم القرآن وعلم الناس كنت له دليلاً الى الجنة وشفيحاً

Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm şöyle buyurdu: “Kim Kur'an'ı öğrenir ve insanlara öğretirse ona cennete (girmesi için) rehber ve aracı olurum.”

Bu hadis minberin sağındaki alttan ikinci kuşağın duvar tarafından başlayıp aradaki gergi kuşağından dolayı duvar tarafındaki en alt kuşakta devam ederek yazılıdır.

Hadis, yukarıdaki şekliyle hiçbir kaynakta geçmemektedir. Dolayısıyla bu hadisin ya mevzu ya da halk arasında hadis olarak bilinen bir söz olması muhtemeldir.

Kur'an-ı Kerim'i öğrenip öğretmenin fazileti hususunda sahih ve en meşhur rivayet; *عن انس ابن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال سبغ يجري للعبد اجرهم وهو معه في قبره بعد موته من* *“Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir.”*¹⁰⁸ hadisidir.

1.13. عن انس ابن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال سبغ يجري للعبد اجرهم وهو معه في قبره بعد موته من علم علما او كرى نمراً او حفر بئرا او غرس نخلاً او بنى مسجداً او ورث مصحفاً او ترك ولداً استغفراً

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Yedi şey vardır ki bir kul öldükten sonra kabrinde iken bunların sevabı onun için devam eder: Öğrettiği ilim, (bir yere) getirdiği su, açtığı su kuyusu, diktiği meyve ağacı, yaptığı mescit, miras bıraktığı kitap, dua eden (hayırlı) evlat.”

Bu hadis, minberin sağında bulunan üçgen bölümün dik kenarını oluşturan kuşak üzerinde aşağıdan yukarıya doğru yazılıdır. Hadisin sonunda *“Rasûlullah doğru söyledi.”* ifadesi yazılıdır.

Hadis, Bezzâr'ın *Müsned*,¹⁰⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*¹¹⁰ ve Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân*¹¹¹ adlı eserinde Abdurrahmân b. Hânî > Muhammed b. Ubeydullah > Katâde b. Diâme > Enes b. Mâlik müşterek tarikiyle Hz. Peygamber'e isnad edilerek hemen hemen aynı lafızlarla geçmektedir. Hadisin Beyhakî'de geçen metni şöyledir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "سَبْعَةٌ يَجْرِي لِلْعَبْدِ أَجْرُهُمْ وَهُوَ فِي قَبْرِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ: مَنْ عَلَّمَ عِلْمًا، أَوْ كَرَى نَهْرًا، أَوْ حَفَرَ بَيْرًا، أَوْ غَرَسَ نَخْلًا، أَوْ بَنَى مَسْجِدًا، أَوْ وَرَثَ مُصْحَفًا، أَوْ تَرَكَ وَلَدًا يَسْتَغْفِرُ لَهُ بَعْدَ مَوْتِهِ"

Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurdu: “Yedi şey vardır ki, bir kul öldükten sonra kabrinde iken bunların sevabı devam eder: Öğrettiği ilim, (bir yere) getirdiği su, açtığı su kuyusu, diktiği meyve ağacı, yaptığı mescit, miras bıraktığı kitap, ölümünden sonra kendisi için dua eden (hayırlı) evlat.”

Beyhakî, bu rivayetten sonra râvilerden Muhammed b. Ubeydullah'ın zayıf olduğunu ifade etmiştir. Ancak ona göre aşağıda zikredilen Ebû Hüreyre rivayeti ise bu hadisi

¹⁰⁸ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 21 (No: 5027); Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 15 (No: 2916); Ebû Dâvûd, “Vitr”, 14 (No: 1452); İbn Mâce, “Sünnet”, 16 (No: 211); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/215 (No: 510).

¹⁰⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynüllâh (el-Medînetü'l-Münevver: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1993), 13/483-484 (No: 7289).

¹¹⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* ve *tabakâtü'l-asfiyâ*, 2/343/344.

¹¹¹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/248 (No: 2449).

desteklemektedir.¹¹² Nitekim hadis münekkitleri ittifakla, Muhammed b. Ubeydullah el-Arzamî'nin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹¹³ Rivayet isnad yönüyle zayıf olsa da bir yerde “hasen”¹¹⁴ bir yerde ise “hasen li-gayrihi”¹¹⁵ olarak hükümlendirilmiştir. Beyhakî'nin de ifade ettiği üzere aşağıda zikredilen Ebû Hüreyre ve bu konudaki diğer rivayetlerin desteğiyle olsa gerek hasen olduğu belirtilmiştir.

Konuyla ilgili olarak İbn Mâce'nin *Sünen*, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *Sahih* ve Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân* adlı eserlerinde de Muhammed b. Yahyâ > Muhammed b. Vehb b. Atiyye > Velîd b. Müslim > Merzûk b. Ebü'l-Hüzeyl > Zührî > Ebû Abdullâh el-Eğarr > Ebû Hüreyre müşterek tarikiyle şöyle bir rivayet bulunmaktadır:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ بَيْنَنَا يَلْحَقُ الْمُؤْمِنَ مِنْ عَمَلِهِ وَحَسَنَاتِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ عِلْمًا عَالِمًا وَنَشْرَةً وَوَلَدًا صَالِحًا تَرْكُهُ وَمُصْحَفًا وَتَرْتَهُ أَوْ مَسْجِدًا بِنَاءً أَوْ بِنْيًا لِابْنِ السَّبِيلِ بِنَاءً أَوْ نَهْرًا أَوْ جَرَاهُ أَوْ صَدَقَةً أَخْرَجَهَا مِنْ مَالِهِ فِي صِحِّهِ وَخِيَابِهِ يَلْحَقُهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ"

Bu hadisin “hasen” olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁶ Bunun sebebi ise isnadının Merzûk b. Ebü'l-Hüzeyl sebebiyle zayıf olmasıdır.¹¹⁷ Hadis münekkitlerine göre Merzûk b. Ebü'l-Hüzeyl'in durumu ihtilafli olup¹¹⁸ İbn Adî¹¹⁹ (ö. 365/976) ve Zehebî¹²⁰ onu zayıf râvilerle dair eserlerinde zikretmiştir. İbn Hacer onun için “leyyinü'l-hadîs” (hadisinde gevşeklik vardır) demiştir.¹²¹ Bu rivayeti hasen seviyesine çıkaran rivayetin ise “*İnsan öldüğü zaman, şu üç şey dışında amelleri kesilir: Sadaka-i câriye (faydası kesintisiz devam eden sadaka), kendisinden yararlanan ilim ve kendisine dua eden salih evlat.*”¹²² hadisi olduğu ifade edilmiştir.¹²³

Ayrıca bu konuda sahâbeden Ebû Katâde, (ö. 54/674) aynı içeriğe sahip ve sahih olduğu ifade edilen¹²⁴ şu hadisi Hz. Peygamber'den şöyle nakletmiştir: “*Bir kimse öldüğü zaman geriye bıraktığı şeylerin en hayırlısı üç şeydir: Kendisine dua eden salih evlat, kendisine sevabı ulaşacak olan sadaka-i câriye ve kendisinden sonra onunla amel edilecek ilim.*”¹²⁵

¹¹² Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/248.

¹¹³ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 9/17-27.

¹¹⁴ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 1/674.

¹¹⁵ Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*, 1/140.

¹¹⁶ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 1/443.

¹¹⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1/163.

¹¹⁸ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek- Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995), 4/47.

¹¹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 10/67-69.

¹²⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 4/88.

¹²¹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 929.

¹²² Müslim, “Vasiyye”, 14 (No: 1631); Tirmizî, “Ahkâm”, 36 (No: 1381); Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 14 (No: 2880); Nesâî, “Vasâyâ”, 8 (No: 3650).

¹²³ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1/163.

¹²⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1/162.

¹²⁵ İbn Mâce, “Sünnet”, 20 (No: 241).

Bütün bu ifade edilenlere göre yukarıda zikredilen hadis isnad yönüyle zayıf olmakla birlikte bu konudaki diğer rivayetlerin desteğiyle hasen olarak hükümlendirilebilir.

1.14. قال رسول الله صلوات الله عليه من امن امن

Rasûlullah salavâtü'l-lâhi aleyh şöyle buyurdu: “*İman eden emin olur.*”

Minberin taht bölümünün altında dört kuşak bulunmaktadır. Bu hadis, minberin sağında taht bölümünün altında aşağıdan üçüncü kuşakta yazılıdır.

Bu hadise hiçbir kaynakta rastlanmamıştır. Ancak Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb* adlı eserinde anlam olarak benzer olabilecek şöyle bir rivayet vardır: *الإِيمَانُ بِالْقَدَرِ يُذْهِبُ الْهَمَّ وَالْحُزْنَ* “*Kadere iman kederi ve hüznü giderir.*”¹²⁶ Ancak bu rivayetin de mevzû olduğu ifade edilmiştir.¹²⁷ Bu ifade halk arasında; *مَنْ آمَنَ بِالْقَدَرِ آمِنَ مِنَ الْكَدَرِ* “*Kadere iman eden kederden emin olur.*” şeklinde meşhurdur.

2. Minberin Sol Tarafında Yazılı Olan Hadisler

2.1. قال النبي عليه السلم الجمعة حجاج المساكين

Hiz. Peygamber aleyhi's-selâm şöyle buyurdu: “*Cuma miskinlerin haccıdır.*”

Bu hadis minberin giriş kapısının sol çerçevesinin en üst kısmında aşağıdan yukarı doğru yazılı hâlde bulunmaktadır.

Hadis Müşrif b. Saîd el-Vâsîti > İsâ b. İbrâhîm el-Hâşimî > Mukâtil b. Kays > Dahhâk > İbn Abbâs müşterek tariki ile Hiz. Peygamber'e isnad edilerek Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin *Kitâbü'l-Mu'cem*¹²⁸ ile Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb*¹²⁹ adlı eserinde geçmektedir. Hadisin *Kitâbü'l-Mu'cem*'deki sened ve metni şöyledir:¹³⁰

نا مشرف، نا كثير بن هشام، نا عيسى بن إبراهيم الهاشمي، عن مقاتل بن قيس، عن الضحاك، عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الجمعة حجاج المساكين"

Hadis âlimi Sagânî (ö. 650/1252) *el-Mevzû'ât* adlı eserinde hadisin mevzû olduğunu belirtmiştir.¹³¹ Elbânî ise hadisin zayıf olduğu görüşündedir.¹³² Bunun sebebi senede bulunan Mukâtil b. Kays ile İsâ b. İbrâhîm el-Hâşimî'nin hadis rivayetinde zayıf olmasıdır.¹³³ Nitekim hadis münekitleri İsâ b. İbrâhîm el-Hâşimî hakkında münkerü'l-

¹²⁶ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/187 (No: 277).

¹²⁷ Elbânî, *Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 339.

¹²⁸ Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, 3/1103 (No: 2378).

¹²⁹ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/81 (No: 78).

¹³⁰ Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, 3/1103 (No: 2378).

¹³¹ Ebü'l-Fezâil Radyüddîn Hasen b. Muhammed es-Sagânî, *el-Mevzû'ât*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 13.

¹³² Elbânî, *Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 394.

¹³³ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 1/344-345.

hadîs” (hadisi reddedilir), metrûkü’l-hadîs (hadisi terkedilir) gibi tabirler kullanmıştır.¹³⁴ Aynı şekilde Mukâtil b. Kays da hadisi rivayetinde zayıf kabul edilmiştir.¹³⁵ Benzer bir hadisi yine İsâ b. İbrâhîm el-Hâşimî > Mukâtil > Dahhâk > İbn Abbâs tarikiyle; الجمعة حج الفقراء “Cuma fakirlerin hacıdır.”¹³⁶ şeklinde nakledilmiştir. Elbânî, Kudâî’nin Müsnedü’ş-Şihâb’ında geçen bu hadisin mevzû olduğunu söylemiştir.¹³⁷ Bütün bu değerlendirmelere göre yukarıda zikredilen hadisin İsâ b. İbrâhîm el-Hâşimî sebebiyle mevzû olduğu söylenebilir.

روي عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال من بنى لله تعالى بيتا يعبد الله تعالى فيه من مال حلال 2.2. بنى الله تعالى له الجنة من درّ ويقوت

İbn Abbâs’tan Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Her kim helâl maldan, içinde Allah Teâlâ’ya ibadet edilmesi için bir ev (mescit) yaparsa Allah Teâlâ da onun için cennette bir ev yapar.”

Bu hadisi minberin girişi kapısının sol çerçevesinin alt kısmından başlayarak minberin sol üst korkuluğu üzerine dönüş yapmış olarak yazılmıştır. Bu hadisin bitiminde bir sonraki başlıkta zikredilecek olan Ebû Hüreyre rivayeti başlamaktadır.

Hadis, Saîd b. Süleymân > Süleymân b. Dâvûd el-Yemâmî > Yahyâ b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme > Ebû Hüreyre müşterek tarikiyle Taberânî’nin *el-Mu’cemü’l-’evsat*¹³⁸ ile Beyhakî’nin *Şu’abü’l-’imân*¹³⁹ eserlerinde geçmektedir. Hadisin Taberânî’de geçen sened ve metni şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النَّضْرِ الْأَزْدِيُّ قَالَ: نَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: نَا سُلَيْمَانَ بْنُ دَاوُدَ الْيَمَامِيُّ قَالَ: نَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ بَنَى لِلَّهِ بَيْتًا يُعْبُدُ اللَّهَ فِيهِ، مِنْ مَالٍ حَلَالٍ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ مِنْ دَرٍّ وَيَقُوتُ"

Hadisin râvilerinden Süleymân b. Dâvûd el-Yemâmî’nin hadisi rivayetinde son derece zayıf olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Hadis münekkitleri onun hakkında “zayıf”, “metrûk”, “münker”, “leyse bi-şey” (hiçbir şey değil) gibi cerhedici ifadeler kullanmıştır.¹⁴⁰ Bundan dolayı hadisin son derece zayıf¹⁴¹ ve hatta münker olduğu ifade edilmiştir.¹⁴²

Ayrıca bu konuda İbn Abbâs’tan rivayet edilen hadisi yukarıda zikredilenden farklıdır: Hadis İbn Abbâs’tan; الجَنَّةُ “Her kim kaya kuşu yumurtasının yuvası kadar da olsa bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar.”¹⁴³

¹³⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fi du’afâ’i’r-ricâl*, 8/290-294.

¹³⁵ Zehebî, *Mizânü’l-’itidâl fi nakdi’r-ricâl*, 4/175.

¹³⁶ Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, 1/81-82 (No: 79).

¹³⁷ Elbânî, *Za’îfü’l-Câmi’i’s-sağîr ve ziyâdâtüh*, 394; Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’z-za’ife ve’l-mevzû’a*, 1/344.

¹³⁸ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-’evsat*, 5/195 (No: 5059).

¹³⁹ Beyhakî, *Şu’abü’l-’imân*, 3/80 (No: 2937).

¹⁴⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fi du’afâ’i’r-ricâl*, 5/296-301; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 4/140-142.

¹⁴¹ Elbânî, *Za’îfü’l-’imân*, 1/103.

¹⁴² Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’z-za’ife ve’l-mevzû’a*, 11/67.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/101 (No: 2194).

şeklinde rivayet edilmiştir. Bu rivayet de râvilerden Câbir el-Cu'fî¹⁴⁴ sebebiyle isnad yönüyle zayıf kabul edilmiştir.¹⁴⁵

Bu konuda benzer olabilecek bir diğer hadis Ali b. Ebî Tâlib'den şöyle nakledilmiştir: مَنْ بَنَى مَسْجِدًا مِنْ مَالِهِ لِلَّهِ، بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ “Her kim kendi malından Allah için bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar.”¹⁴⁶ Ancak bu rivayet hem senedde inkıtâ olması hem de zayıf râvilerin olması nedeniyle isnad yönüyle zayıf kabul edilmiştir.¹⁴⁷

Cami ve mescit yapmanın faziletiyle ilgili sahîh olarak ifade edilen¹⁴⁸ rivayet, Ömer b. Hattâb'dan (ö. 23/644) nakledilen şu hadistir: مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يَذْكُرُ فِيهِ اسْمُ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ “Kim, içinde Allah'ın adının anıldığı bir mescit yaparsa Allah da onun için cennette bir ev yapar.”¹⁴⁹ Hadis aynı şekilde sahâbî Amr b. Abese'den de nakledilmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca bu konuda bilinen en meşhur rivayet Osmân b. Affân'dan (ö. 35/656) rivayet edilen şu hadistir: مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مِثْلَهُ “Her kim Allah için bir mescit bina ederse, Allah ona cennette bu mescidin benzeri (bir köşk) bina eder.”¹⁵¹

Dolayısıyla bahse konu olan hadis, isnad yönüyle aşırı derecede zayıf olmakla birlikte cami ve mescit yapmanın faziletine dair anlam olarak aynı içerikteki sahîh hadislerden dolayı bazı ziyadeler dışında mana yönüyle hasen olarak ifade edilebilir.

وعن ابي هريرة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال من بنى مسجداً أعطاه الله تعالى بكل زراع الف الف حسنة

Ebû Hüreyre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Her kim bir mescit yaparsa Allah her bir zirasına¹⁵² milyon hasene (sevap) yazar.

Bu hadis minberin sol tarafındaki en üst korkuluğunda yukarıda zikredilen İbn Abbâs rivayetinden sonra yazılıdır. Minberin sol en üst korkuluğundaki ilk hadis minberin giriş kapısının sol çerçevesi üzerindeki hadisin devamıdır. Bu ilk hadisin bittiği yerden itibaren yukarıda zikredilen Ebû Hüreyre rivayeti başlamaktadır.

Hadis yukarıdaki şekliyle hiçbir kaynakta geçmemektedir. Ancak Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris* adlı eserinde uzunca bir rivayetin

¹⁴⁴ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 3/23-40.

¹⁴⁵ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü'l-hadisyye*, 4/54.

¹⁴⁶ İbn Mâce, “Mesâcid”, 1 (No: 737).

¹⁴⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1/474.

¹⁴⁸ Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 2/1056.

¹⁴⁹ İbn Mâce, “Mesâcid”, 1 (No: 735); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/177 (No: 383).

¹⁵⁰ Nesâî, “Mesâcid”, 1 (No: 684.)

¹⁵¹ Müslim, “Zühhd”, 44 (No: 533); Tirmizî, “Salât”, 120 (No: 318); İbn Mâce, “Mesâcid”, 1 (No: 736); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/217 (No: 516).

¹⁵² Zirâ: Türkçe karşılığı arşın olan zirâ bir uzunluk ölçüsü birimi olarak dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder. Bk. Mehmet Erkal, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/411.

içinde bu hadise benzer ifadeler bulunmaktadır. Ebû Hüreyre ve İbn Abbâs'tan beraber nakledilen bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s) vefatından önce yaptığı hutbesinin bir bölümünde şöyle buyurmuştur:

“Kim Allah için bir mescit yaparsa Allah ona (o mescidin) her bir karışına -veya zirâsına- altın, gümüş, inci, yakut ve mercandan kırk milyon şehir verir.”¹⁵³

Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris* adlı eserinde Hâris b. Ebû Üsâme'nin (ö. 282/896) *Müsned*'inin *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan 1136 kadar rivayetini bir araya getirmiştir.¹⁵⁴ Heysemî, zevâid türü bu eserde söz konusu rivayeti zikrettikten sonra bu rivayetin isnadında bulunan Dâvûd el-Muhabber'in kezzâb¹⁵⁵ (yalancı) olması sebebiyle mevzû olduğunu da belirtmiştir.¹⁵⁶ Dolayısıyla rivayetin mevzû olduğu söylenebilir.

2.4. قال النبي صلى الله عليه لكل شيء تحية وتحية المسجد ركعتان

Hz. Peygamber sallallâhu aleyh şöyle buyurdu: “Her şeyin bir selâmı vardır. Mescidin selâmı da (mescide girince) iki rekât namaz kılmaktır.”

Bu hadis minberin sol tarafındaki korkuluğu ile onun altında bulunan kuşağı birbirine bağlayan iki gergi kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Yukarıda bulunan kuşakta, قال النبي صلى الله عليه kısmı, aşağıda kuşakta ise, تحية وتحية المسجد ركعتان kısmı yazılıdır.

Hadis, hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Ancak yukarıdaki şekliyle Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) başta Hz. Peygamber'in sözleri olmak üzere Selef âlimlerinden yapılan rivayetlerle işlenen vaaz ve nasihat kitabı olan *Tenbihü'l-gâfilin* adlı eserinde senedsiz olarak geçmektedir.¹⁵⁷

Ayrıca İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Hz. Peygamber'in (s.a.s) Ebû Zer el-Gıfârî'ye hitaben; إِنَّ لِلْمَسْجِدِ تَحِيَّةً وَإِنَّ تَحِيَّتَهُ رَكْعَتَانِ “Mescidin bir selâmı vardır. Onun selâmı mescide girince iki rekât namazdır.”¹⁵⁸ şeklinde bir rivayet vardır. Bu rivayet senedde bulunan İbrâhîm b. Hişâm b. Yahyâ el-Gassânî sebebiyle son derece zayıf kabul edilmiştir.¹⁵⁹ Zehebî, zayıf râvilerle dair *Mizânü'l-îtidâl fi nakdi'r-ricâl* adlı eserinde onu zikretmiş ve hakkında “kezzâb” tabirinin

¹⁵³ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî (el-Medînetü'l-Münevver: el-Câmiatül-İslâmiyye 1413/1992), 1/309-322 (No: 205).

¹⁵⁴ M. Yaşar Kandemir, “Heysemî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/293.

¹⁵⁵ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'r-ricâl*, 4/454-459; İsfahânî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 79.

¹⁵⁶ Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris*, 1/309-322.

¹⁵⁷ Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Tenbihü'l-gâfilin*, thk. Yâsuf Ali Bedîvî, (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1421/200), 304.

¹⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/76 (No: 361).

¹⁵⁹ Elbânî, *et-Ta'likâtü'l-husân 'alâ Sahîhi İbn Hibbân*, 1/384-387.

kullanıldığını belirtmiştir.¹⁶⁰ İbn Hacer de *Lisânü'l-Mizân* adlı eserinde Zehebî'nin onun hakkında “metruk” dediğini ifade etmiştir.¹⁶¹

Yine Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Müstedrek* adlı eserinde Hz. Peygamber'in Ebû Zer el-Gıfârî'ye hitaben "رُكَّعَاتَانِ" قَالَ: "رُكَّعَاتَانِ" وَمَا حَيْثُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: "رُكَّعَاتَانِ" şeklinde bir rivayet vardır.¹⁶² Ancak bu rivayet, senedinde bulunan Yahyâ b. Saîd es-Sa'dî'nin hadis rivayetinde güvenilir olmaması nedeniyle münker sayılmıştır. İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl* adlı eserinde Yahyâ b. Saîd es-Sa'dî'yi ve onun bu rivayetini zikrederek rivayetin münker olduğunu ifade etmiştir.¹⁶³

Bütün bu ifade edilenlere göre yukarıdaki mezkûr rivayetin, minberde yazılı olduğu şekliyle hadis ilmi açısından herhangi bir değerinin olmadığı söylenebilir. Çünkü bu haliyle muteber kaynaklar başta olmak üzere hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Ayrıca bir hadis kaynağı olmayan Semerkandî'nin *Tenbihü'l-gâfilîn* adlı eserinde ise senedsiz olarak geçmektedir. Dolayısıyla bu hadisin mevzû veya halk arasında hadis olarak meşhur olmuş bir söz olması muhtemeldir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bu konuda sahih hadisler de varid olmuştur ki bunlardan biri “Sizden birisi mescide girdiğinde, oturmadan önce iki rekât namaz kılsın.”¹⁶⁴ hadisidir.

2.5. قال النبي صلى الله عليه وسلم من تكلم في المساجد كلام الدنيا احبط الله عمله اربعين سنة .

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Kim mescitlerde dünya kelamı ederse Allah onun kırk senelik amelini yok eder.”

Bu hadis, minberin solundaki alttan ikinci kuşak üzerinde minberin giriş kapısı tarafından başlayarak sola doğru yazılan tek hadistir. Hadisin sonunda; صدق الله وصدق رسول الله “Allah ve Rasûlullah doğru söyledi.” yazılıdır.

Hadis, Sagâni'nin mevzû hadislere dair *el-Mevzû'ât* adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: “Kim mescitte dünya kelamı ederse Allah onun kırk senelik amelini yok eder.”¹⁶⁵ Ayrıca Ali el-Kârî, (ö. 1014/1605) mevzû hadislere dair *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevzû'a* adlı eserinde Sagâni'de zikredilen hadise aynı şekilde yer vermiş ve hadisin yapı ve mana olarak batıl olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶ Aclûnî de *Keşfü'l-hafâ'* adlı eserinde bu hadise yer vermiş ve hadis hakkında Sagâni'nin mevzû, Ali el-

¹⁶⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 1/72-73.

¹⁶¹ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, nşr. Selman Abdülfettâh Ebû Gudde (Beirut: Mektebü'l-Matbûâtîl'l-İslâmiyye, 1423/2002), 1/381-382.

¹⁶² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, 2/652-653 (No: 4166).

¹⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 10/633-634.

¹⁶⁴ Buhârî, *Salât*, 60 (No: 4449); Müslim, “Müsâfirîn”, 69 (No: 714).

¹⁶⁵ Sagâni, *el-Mevzû'ât*, 10 (No: 40).

¹⁶⁶ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevzû'a*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1406/1986), 325-326 (No: 477).

Kârî'nin de batıl dediğini belirtmiştir.¹⁶⁷ Hem bu değerlendirmelere hem de hadis metnindeki ölçsüzlük ve abartı dikkate alındığında hadisin mevzû olduğu söylenebilir.

Allah Rasûlü (s.a.s) cami ve mescitlerde tartışmak,¹⁶⁸ yüksek sesle konuşmak,¹⁶⁹ alışveriş yapmak,¹⁷⁰ (önemli olmayan bir konuda) yitik aramak¹⁷¹ gibi cami ve mescitlerin amacına ve âdâbına uygun olmayan davranışları yasaklamıştır. Bu rivayetlerden hareketle ulemânın bu konudaki değerlendirmelerine bakıldığında; asıl yasak olan husus, tartışmak, yüksek sesle konuşmak, hoş olmayan sözler söylemek ve boş konuşmaktır. Namaz kılanları veya Kur'an okuma, itikâf ve zikir gibi ibadetle meşgul olanları rahatsız etmeden cami ve mescitlerde faydalı ve lüzumlu dünya kelâmı konuşmakta ise herhangi bir beis yoktur.¹⁷² Dolayısıyla “Cami veya mescitte dünya kelâmı konuşulmaz.” şeklinde genel bir ifadenin herhangi bir dinî temeli yoktur.

2.6. قال النبي صلى الله عليه وسلم الصلوة عماد الدين فمن اقامها فقد اقام الدين ومن تركها فقد هدم الدين

Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Namaz dinin direğidir. Dolayısıyla kim namazını kılsa dinini ayakta tutmuş olur. Kim de namazı terk eder ise dinini yıkmış olur.”

Bu hadis, minberin solundaki en alt kısımda bulunan kuşak üzerinde minberin giriş kapısı tarafından itibaren yazılan ilk hadistir.

Hadis, bu haliyle hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Ancak Aclûnî *Keşfü'l-hafâ'* adlı eserinde "الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ" hadisiyle ilgili değerlendirmesinde bu hadise yukarıdaki şekliyle yer vermiş ve bazı fâkihlerin bunu naklettiğini ifade etmiştir.¹⁷³ Nitekim Hanefî fakihlerinden Aynî (ö. 855/1451) *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinde namazın önemini anlatırken; "لَأَنَّهَا عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ" “Çünkü namaz dinin direğidir. Kim onu kılsa dinini ayakta tutmuş olur. Kim de onu terk ederse dinini yıkmış olur.” şeklinde bir ifade kullanmıştır.¹⁷⁴ Dolayısıyla yukarıda geçen rivayetin hadis olmayıp halk arasında meşhur olmuş bir söz olduğu anlaşılmaktadır.

Hadisin halk arasında en bilineni ve meşhur olanı الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ “Namaz dinin direğidir.” şeklindedir. Aclûnî *Keşfü'l-hafâ'* adlı eserinde Nevevî'nin (ö. 676/1277) bu rivayete batıl, İbn Hacer'in ise zayıf dediğini nakletmiştir.¹⁷⁵ Bu ifade Beyhakî'nin, *Şu'abü'l-îmân* adlı

¹⁶⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2/283 (No: 2440).

¹⁶⁸ Buhârî, “Salât”, 83 (No: 471).

¹⁶⁹ Buhârî, “Salât”, 83 (No: 471); Müslim, “Mesâcid”, 80 (No: 569).

¹⁷⁰ Tirmizî, “Büyü”, 77 (No:1325); Ebû Dâvûd, “Salât” 213-214 (No: 1079).

¹⁷¹ Müslim, “Mesâcid”, 79 (No: 568); Ebû Dâvûd, “Salât”, 21 (No: 473).

¹⁷² Bk. M. Yaşar Kandemir- İsmail Lütü Çakan- Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerh* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 7/212-218.

¹⁷³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2/36-37 (No: 1621).

¹⁷⁴ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001), 5/9.

¹⁷⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2/36-37 (No: 1621).

eserinde ise bir rivayet içinde *عَمَادُ الدِّينِ وَالصَّلَاةُ* şeklinde geçmektedir. Bu rivayet şöyledir:

عَنْ عُمَرَ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ عِنْدَ اللَّهِ فِي الْإِسْلَامِ؟ قَالَ: "الصَّلَاةُ لَوْفَتِهَا، وَمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ فَلَا دِينَ لَهُ، وَالصَّلَاةُ عَمَادُ الدِّينِ"

Hz. Ömer'den nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Yâ Rasûlallah! İslam'da Allah'a en sevimli olan (amel) hangisidir." diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: "Vaktinde kılınan namazdır. Kim namazı terk ederse onun dini yoktur. Çünkü namaz dinin direğidir."¹⁷⁶ Beyhakî bu rivayetin sonunda senedde geçen "Ömer" isminin Hz. Ömer (ö. 23/644) olamayacağını çünkü İkrime'nin (d. 21/642 - ö. 105/723) tarihi dönem itibariyle (Hz. Ömer vefat ettiğinde İkrime iki yaşında) ondan bir şey naklinin mümkün olmadığını belirttikten sonra zannınca burada kastedilenin İbn Ömer olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷ Ancak başta İbn Hacer olmak üzere¹⁷⁸ ulemâ senedinde inkıta olduğu gerekçesiyle hadisin zayıf olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷⁹

"Namaz dinin direğidir." sözünün dayanağı kanaatimizce Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'de Muâz b. Cebel'den (ö. 17/638) nakledilen uzunca bir rivayette geçen şu ifadelerdir:

رَأْسُ الْأَمْرِ الْإِسْلَامُ وَعَمُودُهُ الصَّلَاةُ وَذُرُوءُهُ سَنَامِيهِ الْجِهَادُ "İşin başı İslam, direği namaz, zirvesi ise cihattır."¹⁸⁰ Bu ifade İbn Mâce'de ise *أَلَا أُخْبِرُكَ بِرَأْسِ الْأَمْرِ، وَعَمُودِهِ، وَذُرُوءِهِ سَنَامِيهِ؟ الْجِهَادُ* "Sana dinin başını, direğini ve zirvesini bildireyim mi? (O) Cihattır."¹⁸¹ şeklindedir. Aynı hadisin Ahmed b. Hanbel'de geçen başka bir rivayetinde ise: *إِنَّ قَوَامَ هَذَا الْأَمْرِ إِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِنَاءُ الرِّكَاتِ* "Bu dinin direği namaz kılmak ve zekât vermektir." buyrulmuştur.¹⁸² Aşağıdaki rivayette ise dinin başının kelime-i şehâdet, direğinin namaz ve zekât, zirvesinin ise cihat olduğu şöyle ifade edilmiştir:

إِنَّ رَأْسَ هَذَا الْأَمْرِ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِنَّ قَوَامَ هَذَا الْأَمْرِ إِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِنَاءُ الرِّكَاتِ وَإِنَّ ذُرُوءَ السَّنَامِ مِنْهُ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

"Bu işin (dinin) başı, Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun ortağının bulunmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve peygamberi olduğuna iman etmek, bu işin (dinin) direği namaz kılmak ve zekât vermek, bu işin (dinin) zirvesi de Allah yolunda cihat etmektir."¹⁸³

Bu rivayet isnadda bulunan Şehr b. Hûşeb'in¹⁸⁴ durumunun ihtilafı olması nedeniyle isnad yönüyle zayıf kabul edilmiş ancak bu konudaki başka bir isnadla gelen rivayetlerin

¹⁷⁶ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/39 (No: 2807).

¹⁷⁷ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/39 (No: 2807).

¹⁷⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/36-37.

¹⁷⁹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 14/1066-1067.

¹⁸⁰ Tirmizî, "İmân", 8 (No: 2625). Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/124-125 (No: 22649); İbn Mâce, "Fiten", 12 (No: 3973).

¹⁸¹ İbn Mâce, "Fiten", 12 (No: 3973).

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/156-158 (No: 22756).

¹⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/156-158 (No: 22756).

¹⁸⁴ Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982), 4/372-378.

desteğiyle “hasen li-gayrihi” olarak hükümlendirilmiştir¹⁸⁵ Yukarıda zikredilen Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce rivayetlerinin “sahîh li-gayrihi” olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁶ Bunun sebebi ise üç kaynaktan da hadisi Muâz b. Cebel’den nakleden Ebû Vâil Şakîk b. Seleme’nin (ö. 82/701) Muaz b. Cebel ile görüşmesinin şüpheli olmasıdır.¹⁸⁷ Şuayb el-Arnaût görüşmediklerini ifade ederek hadisin isnadında inkıtâ olduğunu, bununla beraber başka bir isnadla gelen rivayetlerin desteğiyle sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁸

2.7. وقال عليه السلم الصلوة نور المؤمن

Hiz. Peygamber aleyhi’s-selâm şöyle buyurdu: “Namaz müminin nurudur.”

Bu hadis, minberin solundaki en alt kısımda bulunan kuşak üzerinde yukarıda zikredilen “Namaz dinin direğidir” şeklinde başlayan hadisten sonra yazılıdır.

Hadis, Ebû Ya’lâ’nın *Müsned*’i ile¹⁸⁹ Kudâî’nin *Müsnedü’ş-Şihâb*¹⁹⁰ adlı eserinde aynı metin ve Ebû Hâlid > İsbâ b. Meysere > Ebü’z-Zinâd > Enes b. Mâlik müşterek senedle Hiz. Peygamber’e isnad edilerek şöyle nakledilmiştir: “الصلاة نور المؤمن” “Namaz müminin nurudur.”

Hadis, İbn Mâce’nin *Sünen*’inde ise sened ve metin olarak şöyle geçmektedir:

خَدَّثَنَا هَارُوتُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَمَّالُ وَأَحْمَدُ بْنُ الْأَعْرَجِ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي قُدَيْبٍ، عَنْ عَيْسَى بْنِ أَبِي عَيْسَى الْحَطَّاطِ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: “الْحَسَنُ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ، وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْحَطِيبَةَ كَمَا يُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ، *Haset*, والصلاة نور المؤمن، والصيام حنة من النار”
ateşin odunu yakıp tükettiği gibi iyilikleri yok eder. Sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları ortadan kaldırır. Namaz müminin nurudur. Oruç da ateşten koruyan bir kalkandır.”¹⁹¹

Her iki rivayetin de son derece zayıf olduğu ifade edilmiştir.¹⁹² Bunun sebebi her iki rivayetin senedinde bulunan İsbâ b. Meysere’nin (İsbâ b. Ebi İsbâ el-Hannât) hadis rivayetinde son derece zayıf olması sebebiyledir. Hadis münekkitleri onun hakkında, zayıf, münkerü’l-hadîs” (hadisi reddedilir), metrûkü’l-hadîs (hadisi terkedilir), “lâ yüktebü hadîsüh” (hadisi hiçbir şekilde yazılmaz), leysa bi’l-kavîy” (kuvvetli değildir) gibi rivayetlerinin makbul olmadığını ifade eden tabirler kullanmıştır.¹⁹³

Hadis, isnad yönüyle zayıf olmakla beraber bazı ulemâ hadisin mana yönüyle sahih

¹⁸⁵ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü’l-hadisyye*, 36/435.

¹⁸⁶ Elbânî, *Sahîhu’t-Terğîb ve’t-terhîb*, 3/88-89.

¹⁸⁷ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm el-Münzirî, *et-Terğîb ve’t-terhîb*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1424/2003), 3/389. Ayrıca bk. Elbânî, *Sahîhu’t-Terğîb ve’t-terhîb*, 3/88-89.

¹⁸⁸ Şuayb el-Arnaût vd., *el-Mevsûatü’l-hadisyye*, 36/345.

¹⁸⁹ Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, 6/330 (No: 900/3655).

¹⁹⁰ Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb*, 1/117-118 (No: 144).

¹⁹¹ İbn Mâce, “Zühhd”, 22 (No: 4210).

¹⁹² Elbânî, *Za’İfü’l-Câmi’i’s-sağîr ve ziyâdâtüh*, 522; Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’z-za’İfe ve’l-mevzû’a*, 4/159.

¹⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil fi du’afâ’ir-ricâl*, 8/278-287; Yûsuf b. Abdîrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’ir-ricâl*, nşr. Beşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1403/1983), 23/15-19.

olarak değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdir. Çünkü muteber hadis kaynaklarında Ebû Mâlik el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) Hz. Peygamber'den naklettiği aşağıdaki hadiste geçen نُورُ وَالصَّلَاةُ نُورٌ "Namaz nurdur." ifadesi mana olarak mezkûr hadisi desteklemektedir.¹⁹⁴ Ebû Mâlik el-Eş'arî'den nakledilen hadisin tam metni şöyledir:

"الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمَلُّؤُ الْمِيمِزَانِ، وَشُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمَلَّانِ - أَوْ تَمَلَّأُ - مَا بَيْنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، وَالصَّلَاةُ نُورٌ، وَالصَّلَاةُ نُورٌ وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ، وَالْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْ عَلَيْكَ، كُلُّ النَّاسِ يَعُدُّو قَبَائِعَ نَفْسِهِ فَمَعَيْشَهَا أَوْ مُوَيْبِقَهَا"

"Temizlik imanın yarısıdır. Elhamdülillah duası mizânı, sübhânellah ve elhamdülillah sözleri ise yer ile gökler arasında sevap ile doldurur. Namaz nurdur; sadaka burhandır; sabır ziyadır. Kur'an senin ya lehinde ya da aleyhinde delildir. Herkes sabahtan (pazara çıkar) nefsinı satar; kimi onu azat kimi de helâk eder."¹⁹⁵ Bu değerlendirmelere göre hadis, isnad yönüyle zayıf olmakla birlikte sahih hadislerde geçen aynı anlamdaki ifadelerden dolayı mana yönüyle sahih olarak hükümlendirilebilir.

2.8. قال النبي عليه السلم المسجد بيت كل التقي

Hiz. Peygamber aleyhi's-selâm şöyle buyurdu: "Mescit, bütün müttakilerin evidir."

Bu hadis minberin solundaki en alt kısımda bulunan kuşak üzerinde duvar tarafında bulunmaktadır.

Hadisin geçtiği kaynaklarda uzun ve aynı içerikte olmakla birlikte söyleyen açısından iki farklı şekilde nakledilmiştir. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'*,¹⁹⁶ Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb*,¹⁹⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ'*¹⁹⁸ ve Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân*¹⁹⁹ adlı eserlerinde Ebü'd-Derdâ'nın (ö. 32/652) Selmân el-Fârisî'ye yazdığı uzunca mektupta geçerken; Bezzâr'ın *el-Müsned*,²⁰⁰ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*²⁰¹ ve Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb*²⁰² adlı eserlerinde Selmân el-Fârisî'nin Ebü'd-Derdâ'ya yazdığı mektupta geçmektedir.

Çoğunluğu oluşturduğu için Ebü'd-Derdâ'nın Selmân el-Fârisî'ye gönderdiği mektup muhtasar hâliyle şu şekildedir: "Ey Kardeşim! Kulun geri çeviremeyeceği belalar başına gelmeden önce sağlığının ve boş vaktinin değerini bil. Sıkıntıda olan kimselerin dualarını almayı da ganimet bil. Ey Kardeşim! Cami evin olsun! Çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.s.) şöyle dediğini işittim: "Mescit, bütün müttakilerin evidir. Yüce Allah camiyi ev edinenlere, rahatlığa, rahmete ve sıratı geçerek Allah'ın rızasına erişme konusunda garanti vermiştir."

¹⁹⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, 4/159.

¹⁹⁵ Müslim, "Tahâret", 1 (No: 223); Tirmizî, "Deavât", 85 (No: 3528); İbn Mâce, "Tahâret", 5 (No: 280).

¹⁹⁶ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, (Abdürrezzâk'ın Musamefinin sonunda) thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 11/96-98, (No: 20029).

¹⁹⁷ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/77 (No: 72).

¹⁹⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'* ve *tabakâtü'l-asfyâ'*, 1/214.

¹⁹⁹ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 7/379-380 (No: 10657).

²⁰⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, 6/505-506 (No: 2546).

²⁰¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 6/254-255 (No: 6143).

²⁰² Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/78 (No: 73).

Hadis, bu rivayet içinde: *الْمَسْجِدُ بَيْتٌ كُلُّ نَقِيٍّ* “Mescit bütün müttakilerin evidir.” şeklinde geçmektedir. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ'* adlı eserinde ise Selmân el-Fârisî'nin Ebü'd-Derdâ'ya yazdığı mektup içinde: *الْمَسْجِدُ بَيْتٌ كُلِّ مُؤْمِنٍ* “Mescit, bütün müminlerin evidir.” şeklinde geçmektedir.²⁰³

Ebü'd-Derdâ'nın Selmân el-Fârisî'ye gönderdiği mektupla ilgili rivayetin isnad yönüyle değerlendirmesi şöyledir: Ma'mer b. Râşid ile Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin rivayetlerinde Ebü'd-Derdâ'dan önce “an sâhib” diyerek ismi belli olmayan meçhul biri zikredilmiştir. Kudâî ve Beyhakî'nin rivayetinde ise hadisi Ebü'd-Derdâ'dan Muhammed b. Vâsi' (ö. 123/741) nakletmiştir. Ancak Muhammed b. Vâsi' tâbiîn neslinden hadis almış olup sahâbeden hiç kimseden hadis nakletmemiştir.²⁰⁴ Yine Kudâî'nin rivayetinde Muhammed b. Vâsi'den önce “ve gayrihi” denilerek ismi belli olmayan meçhul biri zikredilmiştir. Dolayısıyla bu rivayetlerin isnadında inkitâ vardır.

Selmân el-Fârisî'nin Ebü'd-Derdâ'ya yazdığı mektupta ilgili rivayetin isnad değerlendirmesi ise şöyledir: Taberânî, Bezzâr, Kudâî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin rivayetlerinde senedde bulunan Sâlih b. Beşîr el-Mürri'nin zayıf bir râvi olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁵ Dolayısıyla bu rivayetler isnad yönüyle zayıftır. Nitekim Ebû Nuaym el-İsfahânî rivayetle ilgili olarak “garîb sâlih” dedikten sonra hadisi sadece bu vecihle yazdığını belirterek²⁰⁶ isnadaki zayıflığa dikkat çekmiştir. Elbânî'de bu rivayetin sıhhatiyle ilgili olarak “sâlih daîf” hükmünü vermiştir.²⁰⁷ Hadis terimi olarak sâlih; sahih veya hasen olan ve şiddetli zayıflığı bulunmayan hadis anlamındadır.²⁰⁸ Buna göre hadis hakkındaki “garîb sâlih” veya “sâlih daîf” terimlerinden, hadisin şiddetli zayıflık içermediği anlaşılabilir.

Bütün bu ifade edilenlerden hareketle şunlar söylenebilir: Yukarıdaki hadisin bazı tariklerindeki râviler sika iken bazılarında ise aşırı derecede zayıf olmayan râviler bulunmaktadır. Ancak rivayetin bütün tariklerinde inkitâ olduğu da görülmektedir. Bundan dolayı söz konusu rivayet, şiddetli zayıflığı bulunmayan zayıf hadis olarak değerlendirilebilir.

2.9. عن رسول الله صلى الله عليه وسلم عن جرير بن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم ان خير البقاع المساجد وان من بنى لله تعالى مسجدا بنى الله تعالى له بيتا في الجنة من لؤلؤة

Allah Rasûlü sallallâhu aleyhi ve sellem Cebrâil aracılığı ile Allah azze ve cellenin (daima galip ve azamet sahibi olan) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “*Muhakkak yerlerin en*

²⁰³ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'* ve *tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/176.

²⁰⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6/119-122.

²⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*, 6/242-252.

²⁰⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'* ve *tabakâtü'l-asfiyâ'*, 6/176.

²⁰⁷ Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahiha ve şey'ün min fihkihâ ve fevâidihâ* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1422/2002), 2/333.

²⁰⁸ Mehmet Efendioğlu, “Sâlih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/32.

hayırlısı mescitlerdir. Her kim Allah için bir mescit yaparsa Allah Teâlâ da onun için cennette inciden bir ev yapar.”

Bu hadis, minberin solundaki üçgen bölümün dik kenarını oluşturan kuşak üzerinde yukarıdan aşağı doğru yazılan ilk hadistir. Minberde yazılı olan tek kudsî hadis budur. Ancak kudsî hadislerle ilgili müstakil eserler başta olmak üzere hiçbir kaynaktan geçmemektedir. Dolayısıyla bu hadisin mevzû veya halk arasında hadis diye bilinen bir söz olması muhtemel görünmektedir.

Kudsî hadis, Hz. Peygamber’in Kur’an dışında Allah’a isnad ederek söylediği hadislerle denilmektedir. Bu tür hadislerin kudsî olarak nitelendirilmesi mananın Allah’a aidiyeti, hadis olarak nitelendirilmesi ise Hz. Peygamber tarafından dile getirilmiş olması sebebiyledir. Kudsî hadislerin Allah’a isnad edilmesi onların sabit veya sahih olduğu anlamına gelmez. Burada ifade edilen “kudsî” kelimesi sadece sözün kaynağını gösterir, metnin kabul veya reddi açısından bir hüküm ifade etmez.²⁰⁹ Dolayısıyla kudsî hadis, sened ve metnin durumuna göre sahih, hasen, zayıf veya mevzû olabilir.²¹⁰

Cami ve mescitlerin yeryüzündeki Allah’a en sevimli ve hayırlı mekânlar olduğu hususunda muhtelif rivayetler vardır. Bu konuda kudsî hadis özelliği de taşıyan Abdullah b. Ömer’den rivayet edilen hadis özetle şöyledir: Bir adam Rasûlullah’a gelerek, “En hayırlı ve en kötü yerler hangileridir?” diye sordu. Rasûlullah (s.a.s.) ona, “Bilmiyorum ama Cibrîl’e sorayım” dedi. Rasûlullah Cibrîl’e sordu o da “Bilmiyorum” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ Cibrîl’e: “(Yeryüzünün) en hayırlı yerleri mescitlerdir. En kötü yerleri ise çarşılarıdır.” buyurdu ve bunu Hz. Peygamber’e haber vermesini söyledi.²¹¹

İbn Hibbân, Hâkim en-Nîsâbü’rî ve Beyhakî’de geçen bu rivayetlerin isnad yönüyle zayıf olduğu ifade edilmiştir. Çünkü her üç kaynaktan da Cerîr b. Abdülhamîd, (ö. 188/804) bu hadisi Atâ b. Sâib’den²¹² (ö. 136/753) nakletmiştir. Ancak Cerîr b. Abdülhamîd’in bu hadisi, Atâ b. Sâib’in ihtilâtından (hafıza zayıflığı) sonra kendisinden aldığı tespit edilmiştir.²¹³

Hadis, isnad yönüyle zayıf olmakla birlikte Ebû Hüreyre’den nakledilen rivayetin desteğiyle²¹⁴ “hasen” olarak hükümlendirilmiştir.²¹⁵ Bu rivayeti destekleyen ve sahih

²⁰⁹ Hayati Yılmaz, “Kudsî hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/318.

²¹⁰ Aydınlı, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, 152.

²¹¹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/92, 7/81 (No: 4984, 13332); Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 2/9-10 (No: 2149); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/476 (No: 1599).

²¹² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 6/110-114.

²¹³ Elbânî, *es-Semerü’l-müstedâb fi fıkhi’s-sünne ve’l-kitâb*, (Kuveyt: Müessesetü’l-Ğarâs, h. 1422), 499; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût, 4/476 (No: 1599). Ayrıca bk. Abdurrahman Ece, “Mescitler ile Çarşı ve Pazarları Niteleyen Bir Rivayetin Tahlili”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Güz 2018), 311-312.

²¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût, 4/476 (No: 1599).

²¹⁵ Elbânî, *et-Ta’lîkâtü’l-husân ‘alâ Sahîhi İbn Hibbân*, 3189.

olduğu ifade edilen²¹⁶ hadis ise Müslim, İbn Hibbân ve Beyhakî'de geçtiği üzere Ebû Hüreyre'den şöyle rivayet edilmiştir: *أَحَبُّ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ مَسَاجِدُهَا وَأَبْغَضُ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ أَسْوَاقُهَا* (“*Yeryüzünde Allah'a en sevimli yerler meşitler; en sevimsiz yerler ise çarşılarıdır.*”²¹⁷ Bu konuda İbn Abbâs'tan da, *أَحَبُّ الْبِقَاعِ إِلَى اللَّهِ الْمَسَاجِدُ* (“*Yeryüzünde Allah'a en sevimli yerler meşitlerdir.*” şeklinde bir rivayet vardır.²¹⁸

2.10. وقال عليه السلم بشر المشائين الى المسجد في ظلم الليالي بالنور تام يوم القيمة.

Hz. Peygamber aleyhi's-selâm şöyle buyurdu: “Gece karanlığında yürüyerek mescide gidenleri kıyamet gününde tam bir nur ile müjdele.”

Bu hadis, minberin solundaki üçgen bölümün dik kenarını oluşturan kuşak üzerinde yukarıdan aşağı doğru yazılan ikinci hadistir.

Hadis, başta Tirmizî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce olmak üzere birçok kaynakta birçok tarikten nakledilmiştir. Hadis, Hz. Peygamber'e isnad edilerek sahâbeden Büreyde el-Eslemî (ö. 63/682-83),²¹⁹ Ebû Hüreyre,²²⁰ Enes b. Mâlik,²²¹ Sehl b. Sa'd es-Sâidî (ö. 91/709-10),²²² Zeyd b. Hârise (ö. 8/629),²²³ İbn Abbâs²²⁴ ve İbn Ömer'den²²⁵ nakledilmiştir.

Hadis Tirmizî ve Ebû Dâvûd'da İsmâil b. Süleymân el-Kehhâl > Abdullâh b. Evs el-Huzâî > Büreyde el-Eslemî müşterek tarikiyle Hz. Peygamber'e isnad edilerek şu lafızlarla nakledilmiştir: *بَشِّرِ الْمَشَائِينَ فِي الظُّلَمِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِالنُّورِ النَّامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* “*Karanlık gecelerde meşitlere yürüyerek giden kimselere, kıyamet gününde tam bir nura kavuşacaklarını müjdeleyiniz.*”

Hadisin Tirmizî'de geçen sened ve metni şöyledir:

حَدَّثَنَا عَبَّاسُ الْعَنْبَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَبُو غَسَّانَ الْعَنْبَرِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ الْكَهَّالِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَوْسٍ الْمُخَرَّعِيِّ، عَنْ بُرَيْدَةَ الْأَسْلَمِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "بَشِّرِ الْمَشَائِينَ فِي الظُّلَمِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِالنُّورِ النَّامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"

Elbânî, hadislerin Büreyde el-Eslemî, Enes b. Mâlik ve Sehl b. Sa'd es-Sâidî tariklerinin sahih olduğunu ifade etmiştir.²²⁶ Elbânî, başka bir yerde ise hadisin Tirmizî ve Ebû

²¹⁶ Elbânî, *Sahihu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 1/95.

²¹⁷ Müslim, “Mesâcid”, 288 (No: 671); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/477 (No: 1600); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/92 (No: 4983).

²¹⁸ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 2/253 (No: 1301).

²¹⁹ Tirmizî, “Salât”, 51 (No: 223); Ebû Dâvûd, “Salât”, 49 (No: 561); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/90 (No: 4977); Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/439-440 (No: 752, 755).

²²⁰ İbn Mâce, “Mesâcid”, 14 (No: 779).

²²¹ İbn Mâce, “Mesâcid”, 14 (No: 781); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/90 (No: 4976); Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/332 (No: 769); Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/439-449 (No: 751, 753).

²²² İbn Mâce, “Mesâcid”, 14 (No: 780); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/89-90 (No: 4975); Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/331-332 (No: 768); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 6/147 (No: 5800).

²²³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 5/86 (No: 4662); Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/440 (No: 754).

²²⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 10/351 (No: 10689); Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, 1/441 (No: 756).

²²⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 12/358 (No: 13335).

²²⁶ Elbânî, *Sahihu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 1/545.

Dâvûd'daki Büreyde el-Eslemî ve İbn Mâce'de Enes b. Mâlik rivayetinin "sahîh li-gayrihi" olduğunu ifade etmiştir.²²⁷ Bunun sebebi seneddeki bazı râvilerin zabt yönüyle bazı eksikliklerinin olmasındandır. Nitekim Büreyde el-Eslemî rivayetinde İsmâil b. Süleymân el-Kehhâl, "sâlihu'l-hadîs" (hadisi delil olarak kullanılabilir) olarak nitelendirilmiştir.²²⁸ İbn Mâce'nin Enes b. Mâlik rivayetinde ise Süleymân b. Dâvûd es-Sâiğ'in ise durumum meçhul olduğu belirtilmiştir.²²⁹ Aynı şekilde İbn Mâce'nin Sehl b. Sa'd es-Sâidî rivayetinde râvilerden İbrâhim b. Muhammed el-Halebî ile Yahyâ b. el-Hâris eş-Şîrâzî'nin "sadûk" ve "hasenü'l-hadîs" olduğu ifade edilmiştir.²³⁰ Mizzî (ö. 742/1341), Yahyâ b. el-Hâris eş-Şîrâzî hakkında sika denildiğini de zikretmiştir.²³¹ Elbânî'ye göre İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre rivayeti zayıf olarak kabul edilmiştir.²³² Son dönem hadis âlimlerinden Şuayb el-Arnaût ise hadise "hasen li-gayrihi" hükmünü vermiştir. Ona göre bunun sebebi râvilerden İsmâil b. Râfî'nin zayıflığından ve Velîd b. Müslim'in tedlîsinden²³³ dolayı isnadın zayıf olmasındandır.²³⁴

Bütün bu ifade edilenlerden anlaşıldığı üzere zikredilen rivayetlerin isnadı zayıftır. Ancak hadislerin birçok tarihinin olması ve lafız olarak da birbirine yakın olması rivayetlerin sıhhatini desteklemektedir. Bundan dolayı yukarıdaki rivayetin Elbânî'nin dediği gibi "sahîh li-gayrihi" olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sonuç

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası İslam sanat ve mimarisine damgasını vurmuş en önemli yapılar arasında yer almaktadır. Taş işçiliği ve mimari formlarıyla eşsiz olan bu eser, süsleme üslubu açısından ahşap minberiyle de dikkati çekmektedir. Minberin konumuz açısından önemi ise üzerinde yazılı olan hadis kitabelerinin varlığıdır.

Anadolu Selçuklu dönemine ait minberler incelendiğinde pek çok minberde âyet-i kerimeler ağırlıklı iken Divriği Ulu Camii minberinde hadis-i şerifler emsalinden fazla yoğunluktadır. Dolayısıyla günümüze kadar ulaşan sanat değeri haiz minberler içinde hadislerin en fazla işlendiği minberin Divriği Ulu Camii minberi olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Divriği Ulu Camii minberindeki hadisler fezâil (faziletler) konuları ile ilgilidir. Minberde on dördü sağ, onu da sol tarafta olmak üzere yirmi dört hadis yazılıdır. Bu hadisler genellikle güvenilir hadisleri ihtiva eden muteber hadis kaynaklarına

²²⁷ Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*, 1/246.

²²⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 3/106-107.

²²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 11/415-416.

²³⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1/499.

²³¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, 31/459-460.

²³² Elbânî, *Za'îfu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh*, 856.

²³³ Tedlîs: Râvinin, hocasından işitmediği bir hadisi ondan duymuş gibi nakletmesidir. Bk. Bünyamin Erul, "Tedlîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/262.

²³⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, 1/498.

dayanmamaktadır. Hadislerin kaynağını genellikle Kudâî'nin *Müsnedü's-Şihâb* adlı eseri oluşturmaktadır. Ayrıca Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî'nin *Kitâbü'l-Mu'cem*, Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân* ve *Aclûnî'nin* halk arasında hadis diye meşhur olan rivayetlere dair *Keşfü'l-hafâ'* adlı eseri ile Taberânî'nin *Mu'cem*'leri bu konudaki temel kaynaklardan sayılabilir. Bazı hadislerin ise kaynağı tespit edilememiştir.

Minberde bulunan hadisler çoğunlukla isnad açısından zayıf kabul edilmiştir. Hadislerle ilgili ulemânın değerlendirmelerine bakıldığında söz konusu yirmi dört hadis içinde; altı sahih, iki hasen, bir müstehir (halk arasında hadis diye meşhur olmuş söz), beş mevzû (uydurulmuş) ve beş zayıf hadisin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca beş hadisin ise kaynağı bulunamamıştır. Bu hadislerin de mevzû veya halk arasında hadis olarak meşhur olmuş söz olması muhtemel görünmektedir.

Divriği Ulu Camii minberinde bulunan hadislerle ilgili bu tablo, aslında asırlar boyunca hadise verilen önemin ve hassasiyetin tarihî bir belgesi niteliğindedir. Çünkü bir hadisin zayıflığı ile ilgili hüküm vermenin bir yönüyle içtihadî bir durum olması sebebiyle, muhaddisler başta olmak üzere ulemânın çoğunluğu zayıf hadislerin, Hz. Peygamber'e ait olabilme ihtimalini her zaman göz önünde bulundurmuşlardır. Bunun gereği olarak da akait ve ahkâma dair konularla ilgili olmamak şartıyla fezâil (faziletler) ile ilgili konularda zayıf isnadlı hadislerin rivayetinde bir sakınca görmemişlerdir. Dolayısıyla İslam âlimlerinin çoğunluğu, zayıf hadislerden dolayı bütün hadisleri toptan reddeden yaklaşıma karşı, zayıf da olsa Hz. Peygamber'e ait olabilme ihtimalini değerlendirerek hadise verilen önemin ve hassas duruşun nasıl olması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Çünkü sözlerin en güzeli ilahî kelâm olan Kur'an-ı Kerim'den sonra Hz. Peygamber'in hadisleridir. Divriği Ulu Camii minberindeki hadisleri yazan Hattat Mehmed de bu yaklaşımın en güzel örneklerinden birini sergilemiştir.

Kaynakça | References | مصادر

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs. thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed. 2 Cilt. Dimeşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, h. 1421.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. el-Müsned. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn. el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a. thk. Muhammed b. Lütîf es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1406/1986.
- Apa Kurtişoğlu, Gülay. "Anadolu Selçuklu Döneminin İki Minberi: Amasya Burmalı Minare Camii Minberinin Divriği Ulu Camii Minberiyle İlişkisi Üzerine". Tarih'in Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 11 (2014), 93-126.
- Aydın, Abdullah. Hadis İstilahları Sözlüğü. İstanbul: İFAV Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Aynî, Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed. Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî. nşr. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2001.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. es-Sünenü'l-kübrâ. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. Şu'abü'l-îmân. thk. Ebû Hacer Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. el-Müsned. thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh. 18 Cilt. el-Medînetü'l-Münevver: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. el-Câmi'u's-sahîh. thk. Şuayb el-Arnâût. 5 Cilt. Dimeşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2011.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Ulu Camii (Divriği Ulu Camii)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/95-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer. es-Sünen. thk. Şuayb el-Arnâût vd. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân. es-Sünen. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd. el-Müsned. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1420/1999.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. es-Sünen. nşr. Muhammed bin Salih er-Râcihî. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, t.y.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ. el-Müsned. thk. Hüseyin Selîm Esed. 16 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 2. Basım, 1412/1994.
- Ece, Abdurrahman. "Mescitler ile Çarşı ve Pazarları Niteleyen Bir Rivayetin Tahlili". İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi 4/2 (Güz 2018), 285-330.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münker". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32/13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sâlih". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 36/32. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Elbânî, es-Semerü'l-müstetâb fî fikhi's-sünne ve'l-kitâb. Kuveyt: Müessesetü Ğarâs, h. 1422.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. et-Ta'likâtü'l-hisân 'alâ Sahîhi İbn Hibbân. 12 Cilt. Cidde: Dâru Bâvezîr, 1424/2003.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1421/2000.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şey'ün min fikhihâ ve fevâidihâ. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1422/2002.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1412/1992.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. Za'îfü'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtüh. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988.
- Elbânî, Nâsirüddîn. Za'îfü't-Terğîb ve't-terhîb. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1421/2000.
- Erkal, Mehmet, "Arşın". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Erul, Bünyamin. "Tedlîs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1422/2002.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr. Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idü Müsnedi'l-Hâris. thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî. 2 Cilt. el-Medînetü'l-Münevver: el-Câmiatül-İslâmiyye 1413/1992.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr. Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id. thk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed Atâ. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazlihî. thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî. ed-Demâm: Dâru İbnü'l-Cevziyye, 1414/1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh. el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl. thk. Mâzin es-Sersâvî. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1433/2012.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. el-Musannef. thk. Hamd b. Abdillâh el-Cuma'- Muhammed b. İbrâhîm el-Luheydân. 16 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. Lisânü'l-Mîzân. nşr. Selman Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtîl'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. Takrîbü't-Tehzîb. nşr. Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. Tehzîbü't-Tehzîb. thk. İbrâhîm ez-Zeybek- Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfii'l-kebîr. nşr. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân. el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1998.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. es-Sahîh. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrut: 4 Cilt. Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. es-Sünen. thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2003.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. es-Sünen. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed. Kitâbü'l-Mu'cem. thk. Abdülmuhsin b. İbrâhîm b. Ahmed el-Hüseynî. 3 Cilt. ed-Demâm: Dâru İbnü'l-Cevziyye, 1418/1997.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. el-Muvatta'. thk. Ebû Üsâme Selîm b. İd el-Hilâlî es-Selefi. 5 Cilt. Ummân: Mektebetü'l-Furkân, 1423/2003.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. Kitâbü'd-Du'afâ. thk. Fâruk Hammâde. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1431/2010.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Kandemir, M. Yaşar- Çakan, İsmail Lütfi- Küçük, Raşit. Riyâzü's-Sâlihîn Tercüme ve Şerh. 8 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Kandemir, M. Yaşar. "Heysemî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17/293-294 İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Mevzû". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/493-496. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb. Bahrü'l-fevâ'id. thk. Muhammed Hasen İsmail- Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme. Müsnedü's-Şihâb. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve. el-Câmi'. (Abdürrezzâk'ın Musannef'inin sonunda 11.Cilt). thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahmân. Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl. nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1403/1983.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm. et-Terğîb ve't-terhîb. 4 Cilt. nşr. İbrâhîm Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc. es-Sahîh. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1419/1998.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. es-Sünen. thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1425/2005.

- Oral, M. Zeki. "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri". Vakıflar Dergisi 5 (Ankara, 1962), 23-77.
- Sagânî, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn Hasen b. Muhammed. el-Mevzû'ât. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. Tenbîhü'l-gâfilîn. thk. Yâsuf Ali Bedîvî, Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 3. Basım, 1421/200.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr. nşr. İsmâüddîn es-Sabâbetî. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993.
- Süyûtî, Celâlüddîn. el-Câmi'u's-sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr. nşr. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2005.
- Şuayb el-Arnaût vd. el-Mevsûatü'l-hadisiyye Müsnedü'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. el-Mu'cemü'l-evsat. thk. Târik b. İvazullâh b. Muhammed- Abdülmuhsin b. İbrâhîm. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. el-Mu'cemü'l-kebîr. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 12 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. el-Mu'cemü's-sağîr. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. es-Sünen. thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1425/2005.
- Uğur, Mücteba. "Hasen". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yılmaz, Hayati. "Kudsî hadis". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/318-320. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yücel, Erdem. "Kündekârî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/553-554. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 29 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1982.